

DEUİFD XLIII / 2016, ss. 7-52.

İBN SÎNÂ'NIN "RİSÂLE FÎ 'İLMİ'L-AHLÂK" RİSALESİNİN TAKDİM, TAHKİK VE ÇEVİRİSİ

Fatih TOKTAŞ*

ÖZ

İbn Sînâ'nın ahlâk felsefesini doğrudan konu edinen çok az sayıda risale kaleme aldığı bilinmektedir. Son on yılda ülkemizde İbn Sînâ'nın ahlâk felsefesinin izini süren çalışmalarda bir artış olduğu ve filozofun bu konuyla ilgili risalelerinin büyük ölçüde dilimize kazandırıldığı görülmektedir. Bu makale, öncelikle, İbn Sînâ'nın *Risâle fi 'ilmi'l-ahlâk* risalesinin Türkçeye çevrilmesi sürecindeki birtakım karışıklıkları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla makalede risalenin, doğrudan ve dolaylı nüshalarını inceleme konusu yapılmakta; yeni bir tahkikle birlikte risale, Türkçeye çevrilmektedir. Bu makalenin ikinci amacı ise İbn Sînâ'nın iki risalesi yani *Risâle fi'l-ahlâk* ile *Risâle fi'l-Birr ve'l-İsm* arasındaki bağlantıyı göstermektir. Böylece makale, İbn Sînâ'nın ahlâk anlayışını belirlemeye çalışan araştırmalarda bu iki risalenin birbirinden ayrı düşünülmemesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, İslâm Ahlâk Felsefesi, Risâle fi 'İlmi'l-Ahlâk, Risâle fi'l-Birr ve'l-İsm.

PRESENTATION, EDITION AND TRANSLATION OF AVICENNA'S
"RISALE FI 'ILMI'L-AHLAK"

ABSTRACT

It is known that Avicenna compiled a very small number studies directly related to moral. In the last decade, it can be seen that the number of the studies following the traces of Avicenna's moral philosophy increased. Likewise, it is also clear that these studies were translated into Turkish in Turkey. Principally the aim of the present study is to clear up the confusions during the translation process of Avicenna's *Risâle fi 'ilmi'l-ahlâk* into Turkish. In this course, old copies of the risale are directly and directly examined and the risale is translated into Turkish with a new edited version in the article. The second purpose of this article is to show the relationship between risales of Avicenna: "*Risâle fi'l-*

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 18/05/2016

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 24/06/2016

ahlâk” and "Risâle fi'l-Birr ve'l-ism". In this way, this article asserts that Avicenna's these two risales cannot be thought as if they are different from each other in the studies aiming to determine the Avicenna's ethics understanding.

Keywords: Avicenna, Philosophy of Islamic ethics, Risala fi ilm al-ahlak, Risala fi al-Birr ve al-ism.

I. Modern Dönemde Risâle fi 'İlmi'l-Ahlâk'ın Serencâmı:

İbn Sînâ'nın *Risâle fi 'ilmi'l-ahlâk* risalesi, modern dönemde birkaç kez basılmış ve tahkik edilmiştir. “İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi” başlıklı basılmayan* çalışmada Karlığa, -Âsî'nin tahkiki hariç- bu çalışmalara ilişkin detaylı bir bilgi vermektedir. Yeni bilgileri de göz önüne alarak *Risâle fi 'ilmi'l-ahlâk*'ın basım ve tahkik serüveni, biri İstanbul-Kahire-Beyrut ve diğeri Tahran-Kahire-Beyrut olmak üzere iki ayrı güzergâh bağlamında değerlendirilebilir.

İstanbul-Kahire-Beyrut güzergâhında basılan çalışmalar, *Tis'ü Resâ'il fi'l-bikme ve't-tabî'yyât* gibi ortak bir başlık taşımaktadır. Bunlardan ilki, İbn Sînâ'nın dokuz risalesini içermekte olup hicri 1298 yani miladi 1890 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, Karlığa'nın karşılaştırmasına göre, aynıyla hicri 1326 yani miladi 1908 senesinde Kahire'de yayımlanmıştır.¹ Ancak Kahire baskısının, -Karlığa'nın söz etmediği-

* Basılmayan makalenin kapak sayfasında ‘Bu araştırma, Atatürk Kültür ve Tarih Kurumu Yayınları'ndan ERDEM Dergisi'nde neşredilmek üzere hazırlanmıştır’ ifadesi bulunmaktadır. Bu makalenin İsam'da bulunan fotokopisini sağlayan Uzman Abdurrahman Hacismailoğlu'na teşekkür ederim.

¹ Bekir Karlığa, “İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi”, y.y.y. t.y., s. 3. Kahire baskısının hicri 1326 yani miladi 1908 olduğu hususuna Abdülemîr Şemseddîn de katılmaktadır. Bu bilgi için bkz. Abdülemîr Şemseddîn, *İbn Sînâ min hulâl felsefetihî'l-'ulmiyye*, eş-Şirketü'l-'Alemiyye li'l-Kitâb, Beyrut 1988, s. 218. Hasan Âsî ve Mutlu Doğan ise Kahire baskısının tarihi olarak hicri 1328 yani miladi 1910 tarihini vermektedir. Bu husus için bkz. Hasan Âsî, “er-Resâ'ilü't-Tis'u fi Âsâr İbn Sînâ” (*Tis'ü Resâ'il fi'l-bikme ve't-tabî'yyât ve kıssa Selâmân ve Ebsâl li'ş-Şeybi'r-Re'îs* içinde), s. 8; Mutlu Doğan, *İbn Sînâ'nın Ahlak Risaleleri ve Ahlak Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 146.

ikinci neşrinde *Tis'ü Resâ'il fi'l-hikme ve't-tabî'yyât ve fî âhiribâ kassati Selâmân ve Ebsâl* başlığı kullanılmıştır. Bu durumda Kahire'deki basımında *Kassatü Selâmân ve Ebsâl* risalesi eklenmek suretiyle İbn Sînâ'nın on risalesine yer verildiği, ancak İstanbul baskısına dayanıldığı için gözden kaçırılmaması için *Tis'ü Resâ'il* deyişinin de korunmuş olduğu söylenebilir.

Kahire basımının ikinci neşrinin tarihi bir ölçüde belirsizdir. Bu baskının son sayfasında eserin yayınlanmasına 1989 tarihinde izin verildiğine dair bir bilgi bulunmaktadır.² Bu durumda söz konusu baskının, bu tarihte (veya sonrasında) yapıldığı söylenebilir. İstanbul ve Kahire'deki ilk baskıyı gördüğü anlaşılan Karlığa, bu iki çalışmanın da ilmi bir tahkik olmadığını ifade etmektedir.³ Kanımızca, bu yargı Kahire'deki ikinci baskı için de geçerliliğini korumaktadır. Zira bu tahkikin göze çarpan iki büyük eksikliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İbn Sînâ'nın on risalesinin hangi nüsha veya nüshalara dayanarak basıldığına ya da tahkik edildiğine; ikincisi bu baskıyı/tahkiki kimin gerçekleştirdiğine dair bir açıklamanın olmamasıdır. Bu eksikliklerin, İbn Sînâ'nın adı anılan eserlerde basılan risalelerinin ilmi bir şekilde tahkik edilerek yayınlanmasını zorunlu kılacağı açıktır.

Hasan Âsî'nin 1986 yılında Beyrut'ta yayınladığı ve Kahire baskısıyla aynı adı taşıyan tahkik, İstanbul-Kahire-Beyrut güzergâhının son halkasıdır.* Bu tahkik, esasen Karlığa'nın İstanbul ve Kahire baskıları için eleştirdiği iki meseleyi de bir çözüme kavuşturmuştur. Bunlardan ilki, Âsî'nin İbn Sînâ'nın risaleslerini ilmi bir şekilde tahkik etmesidir. İkincisi ise İstanbul-Kahire tahkiklerinde iki ahlâk risalesinin yani *Risâle fî'l-'abd* ile *Risâle fî 'İlmi'l-ahlâk*'ın metinlerinin birbirinin içine girmiş olarak basımının düzeltilmesidir. Zira -Karlığa'nın da açıkladığı gibi-⁴ bu baskılardaki *Risâle fî'l-'abd*, bu risalenin metni ile başlamakta, bir yerden sonra ise *Risâle fî*

² İbn Sînâ, *Tis'ü Resâ'il fi'l-hikme ve't-tabî'yyât ve fî âhiribâ kassati Selâmân ve Ebsâl*, Dârü'l-'Arab, 2. Baskı, Kahire 1989, s. 180.

³ Karlığa, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", s. 3.

* İstanbul ve Kahire'nin ilk baskısı elimizde bulunmadığından makalede, bu baskı/tahkiklere bir atıfta bulunulmayacaktır. Ancak aynı başlığı taşımaları sebebiyle Kahire'nin ikinci baskısı ile Beyrut baskısı arasında bir karışıklığa yol açmamak için makalede kısaltma kullanılacaktır. Buna göre Kahire tahkiki, 'muhakkiki bilinmeyen ilk tahkik' veya 'ilk tahkik' ve diğeri ise 'Âsî'nin tahkiki' deyişiyle ifade edilecektir.

⁴ Karlığa, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", s. 5.

'ilmi'l-ablâk metni ile devam edip tamamlanmaktadır. Benzer durum *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* için de geçerlidir. Bu baskılardaki *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*, bu risalenin metni ile başlamakta, bir yerden sonra ise *Risâle fî'l-'abd* metni ile devam edip tamamlanmaktadır. Âsî, ilk *Tis'û Resâ'il* tahkikindeki bu karışıklığın, bir basım hatası mı yoksa nüshalardan mı kaynaklandığı şeklindeki bir soruşturmaya girişmemektedir. Bu eksikliğin muhtemelen sebebi Âsî'nin, tahkikine giriştiği risalelerin tüm nüshalarına ya da hiç olmazsa ilk *Tis'û Resâ'il*'e kaynaklık eden nüshalara ulaşma arayışı içine girmemiş olmasıdır. Durum ne olursa olsun, *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* tahkikine temel aldığı -ayrıntıları ilerde açıklanacak olan- iki nüsha sayesinde Âsî, ilk *Tis'û Resâ'il*'deki *Risâle fî'l-'abd* ile *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* arasındaki metin karışıklığını ortadan kaldıran başarılı bir çalışma sergilemiştir. Ancak *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın diğer güzergâhı göz önüne alındığında, sözü edilen karışıklığı çözümlene başarısının daha önceki tarihlere taşınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Risâle fî 'ilmi'l-ablâk'ın ikinci güzergâhı Tahran-Kahire-Beyrut şeklinde bir seyir izlemiştir. Risalemizin İstanbul'da ilk kez basıldıktan beş yıl sonra bu kez Tahran'da hicri 1313 yani miladi 1896 yılında, Sadreddîn eş-Şîrâzî'nin (ö. 1641) *Şerhu'l-hidâyeti'l-esîriyye* başlıklı eserinin kenarında basılmıştır.⁵ Bu baskı, Karlığa'nın bildirdiğine göre, Kahire'de hicri 1328 yani miladi 1910 yılında Muhyiddîn Sabrî tarafından yayınlanan bir dergide ikinci kez basılmıştır. Bu hattın üçüncü tahkiki, Abdülemîr Şemseddîn'in 1988 yılında Beyrut'ta yayınladığı *İbn Sînâ min bulâl felsefetibi'l-'ulmiyye* başlıklı çalışmasında yapılmıştır. Bu üç baskıyı da gördüğü anlaşılan Karlığa, bu çalışmaların da ilmi ölçütlere göre bir tahkik sayılamayacağını söyler. Bununla birlikte onun verdiği bir bilgi, *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın bu ikinci güzergâhının, ilkinden farklı sayılmasının gerekçesini vermektedir. Buna göre Tahran baskısından itibaren *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın metni, *Risâle fî'l-'abd* ile karıştırılmaksızın aslına uygun bir biçimde basılmıştır.⁶ Nitekim bu husus, Şemseddîn'in akademik bir

⁵ Karlığa, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", s. 3; Şemseddîn, *İbn Sînâ min bulâl felsefetibi'l-'ulmiyye*, s. 218, 433, 435.

⁶ Karlığa, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", s. 3; Dipnot: 16, s. 5.

çalışmanın içinde bu risaleyi yeniden yayınlamasının gerekçesini de oluşturmuştur.

İbn Sînâ'nın görüşlerinin, felsefenin her dalı bakımından derinlikli bir biçimde çalışıldığını, hatta şiirlerinin ve dile ilişkin yaklaşımının incelendiğini belirten Şemseddîn, filozofun siyasete ve -dolayısıyla- eğitime yönelik incelemelerin çok az olduğunu söyler. Öte yandan İbn Sînâ'nın siyaset felsefesi ve özellikle eğitim anlayışının ortaya konmasına katkı sağlayacak risalelerinin ya basılmadığını ya da basımında hataların bulunduğunu belirtmektedir.⁷ Bu bağlamda o, -yukarıda Karlığa'nın ve Âsî'nin de değinmiş olduğu- ilk *Tis'ü Resâ'il* tahkikindeki *Risâle fi'l-'abd* ile *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* arasındaki metin karışıklığını örnek olarak göstermektedir.⁸ Bu gerekçeye dayanarak Şemseddîn, Tahran baskısını temel alarak söz konusu risaleyi yeniden yayınladığını ifade eder.⁹ İstanbul-Kahire-Beyrut hattından farklı bir güzergâhı olması Şemseddîn'in tahkikinin özgünlüğünü oluşturduğu ve bundan dolayı Âsî'nin tahkikinden sonra yayınlanmış olmasının bir tekrara yol açmadığı söylenebilir.

Âsî'nin 1986 ve Şemseddîn'in 1988 yılında yayınladığı tahkikler, ilk *Tis'ü Resâ'il* tahkikindeki hataları göstermesine rağmen, bu sonuncu tahkik, aynı hatalarla birlikte -yukarıda değinildiği gibi- 1989 yılı veya sonrasında senesinde ikinci kez basılmıştır. Bu durumda, ilk *Tis'ü Resâ'il*'deki *Risâle fi'l-'abd* ile *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* arasındaki metin karışıklığının sürdürülüp sürdürülmediği hususu bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunu kesin bir biçimde ölçmek mümkün değilse de ülkemizde yapılan çalışmalar bakımından bir değerlendirme yapılabilir. Bunun için de *Risâle fi'l-'abd* ile *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın Türkçedeki serüvenine dolayısıyla Kaya'nın bir tebliği ile Doğan'ın yüksek lisans tezine göz atmak gerekmektedir.

İlk *Tis'ü Resâ'il*'deki iki risale arasında görülen karışıklığın, *Risâle fi'l-'abd*'in Türkçedeki serüvenini etkilemediği görülmektedir. İbn Sînâ'nın bu risalesi, 2008 yılında İstanbul'da düzenlenen Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu'nda Kaya tarafından "İbn Sînâ'nın Filozof Yemini"

⁷ Şemseddîn, *İbn Sînâ min bilâl felsefetibi'l-'ulmiyye*, s. 9.

⁸ Şemseddîn, *İbn Sînâ min bilâl felsefetibi'l-'ulmiyye*, s. 12-13, 15-16, 220-221.

⁹ Şemseddîn, *İbn Sînâ min bilâl felsefetibi'l-'ulmiyye*, s. 218-219.

başlığıyla sunulan tebliğin içinde çevrilmiştir. Kaya, *Risâle fi'l-'abd*'in çevirisinde, hem Abdurahman Bedevî'nin *Aristû 'inde'l-'arab* başlıklı çalışmasının 247-249 sayfaları arasında yayınlanan metnini hem de bu risalenin Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Bölümü'nde bulunan nüshasını göz önünde bulundurmuştur.¹⁰ Bedevî ile Âsî'nin tahkik ettiği *Risâle fi'l-'abd* metinleri arasında birkaç kelimenin/edatın yer değiştirmesi ve Bedevî'nin tahkikinde bir satırı bulmayan bir cümlenin düşmesi dışında farklılığın olmaması¹¹ hususu göz önüne alındığında *Risâle fi'l-'abd*'in sahih metnine ve Türkçe çevirisine sahip olduğumuz açıktır. Ne

¹⁰ Mahmut Kaya, "İbn Sînâ'nın Filozof Yemini" (*Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildiriler* içinde), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. II, İstanbul 2008, dipnot: 1, s. 155.

¹¹ *Risâle fi'l-'abd*'in metnini anlama hususunda Kaya'nın, hem Bedevî hem de Âsî'den daha yetkin olduğunu gösteren bir hususa dikkat çekilmelidir. Bedevî, söz konusu risalenin besmeleden sonraki ilk cümlesinin "Bu, falan ve falanın Rab ve ilahını tanıdıktan sonra sözlerine bağlı kalacaklarına dair Allah'a verdikleri ahidnâmedir" şeklinde başladığını ve metin boyunca -ilgili- fiillerin ve zamirlerin Arapçadaki ikil kategorisinde kullanıldığını belirtmekte ve bu tür bir yazım tarzını anlaşılabilir olarak bulduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte o, fiillerin ve zamirlerin ikil kullanımında İbn Sînâ'nın ve nefsinin kastedilmiş olacağı yorumunu yapmaktadır. Buna karşın Âsî, nüshada "nefsine söz veren söz verme nüshası (nüshatü ahidin ahide li-nefsih)" şeklinde bir başlık bulunmasından dolayı metin içinde -ilgili- fiillerin ve zamirlerin Arapçadaki ikil kategorisinde kullanılmış olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Dahası o, -hatalı tahkikini gösterdiği- ilk *Tis'ü Resâ'ile* ve risalenin Nuruosmaniye nüshasına uyumu korumak adına kendi tahkikinde -ilgili- fiil ve zamirlerdeki ikil kullanımını, tekile dönüştürdüğünü söylemektedir. Oysa Kaya'ya göre *Risâle fi'l-'abd*'in hem başlangıcında hem de metin boyunca -ilgili- fiillerin ve zamirlerin ikil kullanımının özenle korunması hiç de anlamsız değildir. Kaya'ya göre "Bu, falan ve falanın Rab ve ilahını tanıdıktan sonra sözlerine bağlı kalacaklarına dair Allah'a verdikleri ahidnâmedir" şeklindeki giriş cümlesi, İbn Sînâ'nın diğer İslâmi ilimler öğretiminde olduğu gibi felsefede de bir icazet veren ve icazet alan geleneği kurma arzusunu yansıtmaktadır. Buna göre ahidleşmedeki 'falan ve falan' ifadesi uygulama esnasında icazeti veren ile icazeti alanın gerçek isimleriyle değiştirileceği varsayılmıştır. Bir başka deyişle risalede -ilgili- fiil ve zamirlerin ikil kullanımı bugünden bakıldığında Bedevî'nin sandığı gibi anlaşılabilir olarak gözükmese de İslâmi ilimler geleneği açısından bu husus, oldukça açıktır. İlgili değerlendirmeler için bkz. Abdurahman Bedevî, "Tasdîr Âmm" (*Aristû 'inde'l-'arab* içinde), Vekâletü'l-Matbû'ât, 2. Baskı, Kuveyt 1978, s. 42-43; Âsî, "Dipnotlar" Dipnot: 1, s. 111; Kaya, "İbn Sînâ'nın Filozof Yemini", dipnot: 1, s. 155.

var ki benzer bir değerlendirme, *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* için geçerli gözükmemektedir.

Doğan tarafından 2009 yılında savunulan *İbn Sina'nın Ablak Risaleleri ve Ablak Felsefesi* başlıklı yüksek lisans tezinde, İbn Sînâ'nın *Risâle fî'l-ablâk ve inşî 'âlâti'n-nefsâniyye*, *Risâle fî'l-'abd* ve *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* olmak üzere üç risalesi Arapça metinleri ile birlikte verilmiş ve bu risaleler Türkçeye çevrilmiştir. Risalelerin alındığı kaynak, tezin bibliyografyasında 'İbn Sina, Risale fî'l-Ahd, Mısır, 1328' ve 'İbn Sina, İlmu'l-Ahlak, Mısır, 1328,'¹² şeklinde yetersiz bir tarzda verilmiştir. Bibliyografyada verilen 1328 tarihinden yola çıkarak Doğan'ın söz konusu risaleleri, İstanbul-Kahire-Beyrut güzergâhında yer alan, Kahire'de basılan ve muhakkiki bilinmeyen ilk *Tis'ü Resâ'il* tahkikinden yapmış olduğu söylenebilir. Söz konusu tahkikte *Risâle fî'l-'abd* ile *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın metinlerinin karışmış olması Doğan'ın tezine de yansımış gözükmektedir.

Doğan'ın tezinde, risalelerin Arapça orijinallerini aktarması okuyucusuna, karşılaştırma yapma imkânı sağlamaktadır. Bu karşılaştırma sayesinde *Risâle fî'l-'abd*'in, ilk *Tis'ü Resâ'il*'in 1989 yılı veya sonrası tarihli ikinci baskısından alıntılanmış olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumda tezin bibliyografyasında verilen 'İbn Sina, Risale fî'l-Ahd, Mısır, 1328' şeklindeki bilginin doğruyu yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Âsî'nin, ilk *Tis'ü Resâ'il* tahkiki hakkındaki eleştirileri hatırlanacak olduğunda Doğan'ın, *Risâle fî'l-'abd* metnini çevirdiğini sanırken, gerçekte *Risâle fî'l-'abd* ile başlayan ve *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* ile sona eren bir metni tercüme ettiği anlaşılmaktadır.¹³ Doğan'ın *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* metni ve çevirisinde göstermiş olduğu yaklaşım ise oldukça ilginçtir.

Söz konusu tezde *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın hem Arapça metninin hem de çevirisinin durumu, *Risâle fî'l-'abd*'inkinden farklıdır. Her şeyden önce bu iki risalenin aynı kaynaktan ya da aynı basımdan aktarılmadığı söylenebilir. Zira her iki risalenin yazı karakteri ve basım tarzı birbirine benzemekteyse de, sayfalarının satır sayısı ve marj ölçüleri bakımından farklıdır. Bir önceki paragrafta açıklandığı gibi *Risâle fî'l-'abd* metninin, ilk *Tis'ü Resâ'il*'in ikinci baskısındaki metinle aynı olması ve tezin bibliyografyasında 'İbn Sina, İlmu'l-Ahlak, Mısır, 1328,' şeklinde bilgi

¹² Doğan, *İbn Sina'nın Ablak Risaleleri ve Ablak Felsefesi*, s. 146.

¹³ Sözü edilen tezde sunulan haliyle *Risâle fî'l-'abd* metni ve çevirisi için bkz. Doğan, *İbn Sina'nın Ablak Risaleleri ve Ablak Felsefesi*, s. 82-101.

verildiği göz önüne alındığında Doğan'ın, *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın metnini, ilk *Tis'û Resâ'il*'in miladi 1908 veya 1910 tarihli* birinci baskısından yapmış olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu iki risalenin, aynı eserin iki ayrı baskısından alıntılanmasının izahını yapmak kolay gözükmemektedir. Öte yandan makalemizin konusu olan *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın hem metin hem de çeviri olarak tezde sunulduğu daha sorunlu gözükmemektedir.

Doğan'ın tezinde, *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın hem metninin hem de çevirisinin tamamlanmadan 'bir noktada' kesildiği görülmektedir.¹⁴ Bu nokta, Âsî'nin ve Şemseddîn'in de gösterdiği gibi, ilk tahkikteki *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* metninin, *Risâle fî'l-ahd* ile karışmaya başladığı noktanın tam da kendisidir.¹⁵ Doğan, kestiği noktadan sonrasının *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın orijinal metni olmadığını 'bir şekilde' fark etmiş ve bunu dipnotta şöyle izah etmiştir: "Risalenin bundan sonraki kısmı İbn Sina'nın Risale fî'l-Ahd adlı eserinde harfî harfine geçmektedir."¹⁶ Ancak bu ifadenin ne anlama geldiği hususu kapalı kalmış gözükmemektedir. Bu ifadeyle Doğan'ın, *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ta alıntılanmayan parçanın, 'bütün olarak' *Risâle fî'l-ahd*'in kendisi olduğunu söylemek istediği düşünülemez. Durum böyle olsaydı, Doğan'ın İbn Sînâ'nın sözü edilen iki risalesinin, aslında tek bir risale olduğunu ileri sürmesi gerekecekti ki o, böylesi bir iddiada bulunmamıştır. Ayrıca Doğan, eğer Âsî'nin tahkikinden haberdar olsaydı İbn Sînâ'nın risalelerini buradan aktarır ve ilk *Tis'û Resâ'il*'deki karışıklığın tezine yansımaya izin vermezdi. Öte yandan Doğan'ın, Âsî'nin tahkikini veya İbn Sînâ'nın bu iki risalesinin kütüphanelerdeki nüshalarını görmeden Âsî'nin ulaştığı sonuca nasıl ulaşmış olduğu sorusu, gözden kaçırılmaması gereken bir soru olarak ortaya çıkmaktadır.

Doğan'ın *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* metnini, *Risâle fî'l-ahd* ile karışmaya başladığı noktada kesmesi, bir 'tesadüf' ile değil ancak 'bilgi' ile açıklanabilir. Zira bu tezdeki *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın kesildiği noktaya

* İlgili açıklama için bkz. Dipnot: 1.

¹⁴ Sözü edilen tezde sunulan haliyle *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* metni ve çevirisi için bkz. Doğan, *İbn Sina'nın Ablak Risaleleri ve Ablak Felsefesi*, s. 76-81.

¹⁵ Karşılaştırmak için bkz. Âsî, "Dipnotlar", Dipnot: 5, s. 112; Dipnot: 1, s. 117; Şemseddîn, *İbn Sînâ min hılâl felsefetibi'l-'ilmîyye*, s. 369, 371.

¹⁶ Doğan, *İbn Sina'nın Ablak Risaleleri ve Ablak Felsefesi*, dipnot: 235, s. 81.

kadarki kısım, bu risalenin ilk tarafı; yine tezdeki haliyle *Risâle fi'l-ablâk*'in karıştığı noktadan sonraki bölümü de *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın sonraki tarafını oluşturmaktadır. Böylece Doğan'ın tezinde, *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*, hem metin olarak verilmiş hem de çevrilmiştir. Kanımızca Doğan'ın *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* metnini -iki parçalı olsa bile- kurgulamasını sağlayan kaynak, Sayın Deniz Gürbüz'ün *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* başlıklı risalesinin tercümesidir. Nitekim Doğan, tezin önsözünde -tezin savunulduğu tarihte henüz yayınlanmamış olan- çeviriyi kendisine vermesinden dolayı Gürbüz'e teşekkür etmekte ve bu çeviriyi bibliyografyasında göstermektedir.¹⁷ Makalemiz açısından bu durumun önemi, İbn Sînâ'nın bu iki risalesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmesinden kaynaklanmaktadır.

2. İbn Sînâ'nın *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* ile *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'i Arasındaki İlişki:

2014 yılında yayınladığı “İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi” başlıklı makalede Deniz, İbn Sînâ'nın *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* adını taşıyan risalesini, giriş yazısıyla birlikte Türkçeye çevirmiştir. Türkiye'deki kütüphanelerde bulunan diğer el yazmaları hakkında bilgi vermekle birlikte Deniz, bu risalenin tercümesini -ayrıntıları bir sonraki başlıkta verilecek olan-Süleymaniye Kütüphanesi'nde korunan bir nüshadan yaptığını belirtmiştir.¹⁸ Bu nüsha, her sayfasında otuz beş satır bulunan dört buçuk sayfalık bir metindir. Ayrıca nüshada, iki ara başlığın bulunması, metnin kendi içinde üçe ayrılmasını mümkün kılmaktadır. Risalenin sadece ikinci kısmı 'âdetlerin yararları' şeklinde bir alt başlığa sahiptir. Besmele ile bu ara başlık arasındaki kısım ise -ilginçtir ki- *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın ortalarındaki bir noktadan sonuna kadar olan kısımdır. Bu durum, iki risale arasındaki bağlantıyı bir soru olarak ortaya çıkarmaktadır.

İbn Sînâ'nın iki ahlâk risalesi yani *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* ile *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* arasındaki bağlantı, -bilebildiğimiz kadarıyla- ilk kez Şemseddîn tarafından dile getirilmiştir. Buna göre *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk*'ın başlangıç tarafları ile *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in ortalarından sona kadar olan kısımları birbirinden tamamen farklı olsa da, ilkinin sonları ile ikincisini

¹⁷ Doğan, *İbn Sina'nın Ahlak Risaleleri ve Ahlak Felsefesi*, s. 3, 146.

¹⁸ Gürbüz Deniz, “İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 50, S. 1, Ankara 2014, (s. 229-243) s. 229, 232. Muhtemelen bir hata sonucu, makalenin Türkçe ve İngilizce özetinde söz konusu yazmanın kütüphane kayıt numarası 4289 olarak verilmiştir.

baş tarafları birbirinin aynıdır.¹⁹ Karlığa ise *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in metninin bir soru cümlesiyle başlamasının, bir risalenin kaleme alınış tarzına benzemediğine; bu soru cümlesinden önce anlatılan bir konunun olması gerektiğine dikkat çekmektedir. *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in başlangıç kısmınının, *Risâle fi 'ilmi'l-ablâk*'in ortalarındaki bir yere tekabül etmesinden yola çıkarak da *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in başlangıç kısmındaki kayıp halkanın *Risâle fi 'ilmi'l-ablâk* olduğunu varsaymaktadır. Ona göre istinsah sürecinin bir halkasında bu tek risale yanlışlıkla birbirinden ayrılmış ve günümüze bu haliyle gelmiştir. Karlığa'nın varsayımına göre İbn Sînâ, birinci bölümü -günümüzde- *Risâle fi'l-ablâk* ve ikinci bölümü -günümüzde- *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* olarak bilinen iki bölümlü tek bir risale yazmış olmalıdır. Karlığa, daha da ileri giderek, bu iki bölümlü risaleye, *el-Birru ve'l-ism fi'l-Ablâk* şeklinde bir ad bile teklif etmiştir.²⁰ Karlığa'nın bu iddiası, *Risâle fi'l-ablâk*'in tahkikinde dayanılması gereken nüshaların alanını genişletmesi bakımından önemli gözükmektedir. Ne var ki, bu varsayım bir eleştiriyle de karşılaşmıştır.

Risâle fi'l-Birr ve'l-ism'i Türkçeye çeviren Deniz'in, Karlığa'nın bu iddiasına katılmadığı görülmektedir. Denize göre *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*, günümüze ulaşan bütün el yazmalarda bağımsız bir risale olarak bulunmaktadır.²¹ Bu gerekçeden dolayı Deniz, söz konusu risalenin *Risâle fi'l-ablâk*'in bir parçası olarak görülmesini onaylamaz gözükmektedir. Öte yandan Karlığa'nın bu iki risale arasında kurduğu ilişki, incelenmeyi hak etmektedir ve bunun için yapılması gereken ilk inceleme, bu iki risalenin metinlerini karşılaştırmak olmalıdır.

İbn Sînâ'nın *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* ile *Risâle fi'l-ablâk*'ı karşılaştırıldığıında; *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in birinci alt bölümü ile *Risâle fi'l-ablâk*'in ortalarından itibaren başlayıp sonuna kadar devam eden kısmınının bazı kelimelerin yer değiştirmesi, bazı edat ve kelimelerin farklı okunması dışında birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Bu durumda, Karlığa tarafından dile getirilen *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in, *Risâle fi'l-ablâk*'in devamı olduğu şeklindeki iddia -kanımızca- büyük ölçüde doğrulanmış

¹⁹ Şemseddîn, *İbn Sînâ min hılâl felsefetibi'l-ilmîyye*, s. 219, s. 374.

²⁰ Karlığa, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", s. 2, 8-9, 11.

²¹ Deniz, "İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi", s. 231-232.

olmaktadır. Bir başka deyişle, *Risâle fi'l-ablâk*'ın -makalenin tahkik kısmında gösterileceği gibi- başlangıcındaki kısmı eğer, *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in başına eklenecek olursa elimizde iki değil, tek bir risale olacaktır. Bu durumda, Karlığa'nın ifade ettiği, konuya giriş tarzıyla bir risalenin kaleme alınması tarzında olmayan *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'deki eksiklik belki ortadan kalkmış olacaktır. Ancak bu kez de, Deniz'in *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in bağımsız bir risale olarak günümüze kadar taşındığını belirtmesi gibi *Risâle fi'l-ablâk*'ın da bağımsız bir risale olarak günümüze geldiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu çatışık durumun, uzlaştırıcı tavırla bir sonuca bağlanması mümkün gözükmemektedir. Buna göre *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* ve *Risâle fi'l-ablâk* metin bakımından bağımsızlıklarını korumakla birlikte İbn Sînâ'nın ahlâk anlayışını belirlemeye çalışan araştırmalarda birbiriyile birlikte ele alınması gereken iki ayrı risaledir.

Bu iki risale arasındaki ilişki, *Risâle fi'l-ablâk*'ın İbn Sînâ'nın sahih eserleri arasında olduğu hususunu pekiştirmektedir. Hem Karlığa hem de Deniz, *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'in adının, İbn Sînâ tarafından *eş-Şifâ'nın el-İlâhiyyât* bölümünde anılmasından;²² bu risaledeki görüş veya cümlelerin benzer biçimde İbn Sînâ'nın diğer bazı eserlerinde bulunmasından yola çıkarak bu risalenin, İbn Sînâ'ya aidiyeti hususunda bir kuşkunun bulunmadığını ifade etmektedir.²³ Nitekim İbn Sînâ'nın sahih eserlerini tespit etmeyi amaçladığı çalışmasında Anawati, 249. sırada *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'e yer vermiştir.²⁴ Öte yandan hem Anawati hem de İbn Sînâ'nın sahih eserlerinin tespit etmeye çalışan diğer iki çalışmada *Risâle fi 'İlmi'l-ablâk*'ın adı bulunmaktadır. Buna göre söz konusu risâle, Anawati'nin çalışmasında 246; Yahyâ Mehdevî'nin çalışmasında 13 ve Zebîhullah Safâ'nın çalışmasında ise 167. sırada yer almıştır.²⁵ *Risâle fi 'İlmi'l-ablâk*'ın İbn Sînâ'nın sahih eserleri arasında olduğunu gösteren bu verileri pekiştirmek adına, *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* ve *Risâle fi 'İlmi'l-ablâk* üzerine modern dönemlerde yapılan çalışmalara kaynaklık eden ve kütüphanelerimizde bulunan nüshalardan söz etmek gerekmektedir.

²² İbn Sînâ, *eş-Şifâ Metafizik II*, ed. Muhittin Macit, çev. Ekrem Demirli – Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 184.

²³ Karlığa, “İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi”, s. 10-11; Deniz, “İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi”, s. 229, 232.

²⁴ G. C. Anawati, *Müellefâtü İbn Sînâ*, Darü'l-Me'ârif bi-Mısr, Kahire 1950, s. 305.

²⁵ Anawati, *Müellefâtü İbn Sînâ*, s. 300-303; Âsî, “er-Resâ'ilü't-Tis'u.”, s. 7-8.

3. Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk'ın Nüshalarına Dair:

Muhakkiki bilinmeyen *Tis'ü Resâ'il* tahkikinde, *Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk* risalesinin, hangi nüshaya dayanarak tahkik edildiğine ilişkin bir açıklama bulunmaz. Ayrıca bu tahkikteki *Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk*'ı tezinde kullanan Doğan ve bu tahkikteki metin karışıklığını gösteren Âsî de kendi *Tis'ü Resâ'il* tahkikinde, ilk tahkikte bu risalenin dayandığı nüsha ya da nüshalar hakkında bir bilgi vermemektedirler.

Muhakkiki bilinmeyen *Tis'ü Resâ'il*deki *Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk* risalesinin dayandığı nüsha ya -Karlığa'nın da belirttiği gibi-²⁶ Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu'nda 34 Fa 868/9 kayıt numarasıyla bulunan nüsha ya da tıpkı bunun gibi olup dünyanın başka bir kütüphanesinde korunan nüshadır. İbn Sînâ'nın risalelerinin toplandığı bu derlemeye risalemiz, *Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk* başlığıyla 115a-118b sayfaları arasında yer almaktadır. Bu yazmanın, her sayfada on yedi satır bulunmakta olup yazısı açıkça okunabilmektedir. Bundan dolayı olsa gerek yazma ile ilk *Tis'ü Resâ'il*deki baskı arasında hiçbir kelime farklılığı bulunmamaktadır. Daha önce açıklandığı gibi bu nüshada *Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk* ile *Risâle fî'l-ahd* metinleri birbirine karışmış olup tahkikimizin dipnotlarında ilgili kısımlar belirtilmiştir.

Muhakkiki bilinmeyen *Tis'ü Resâ'il*deki *Risâle fî'l-ahd* risalesinin durumu, tıpkı *Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk* risalesininki gibidir. Ne bu tahkikte ne Doğan'ın yüksek lisans tezinde ve ne de Âsî'nin tahkikinde ilk *Tis'ü Resâ'il* tahkikindeki *Risâle fî'l-ahd*'in dayanağı olan nüsha hakkında bilgi verilmiştir. Bu nüsha ya Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu'nda 34 Fa 868/8 kayıt numarasıyla bulunan nüsha ya da tıpkı bunun gibi olup dünyanın başka bir kütüphanesinde korunan nüshadır. 868 numaralı derlemenin sekizinci risalesi olarak 108a-114b sayfaları arasında yer alan nüshanın her sayfasında on yedi satır bulunmakta olup yazısı açıkça okunabilmektedir. Bundan dolayı olsa gerek yazma ile ilk *Tis'ü Resâ'il*deki baskı arasında sadece birkaç kelime farklılığı bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi bu nüshada *Risâle fî'l-ahd* ile *Risâle fî 'ilmi'l-ahlâk* metni birbirinin içine girmiş olup tahkikimizin ilgili dipnotlarında bu kısımlar belirtilmiştir.

²⁶ Karlığa, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", Dipnot: 16, s. 6.

Âsî'nin *Tis'ü Resâ'il* tahkikinin *Risâle fî 'İlmi'l-Abhlâk* risalesinde dayandığı nüsha, Nuru Osmaniye Koleksiyonu'nda 34 Nk 4894/12 kayıt numarasıyla bulunan nüshadır.²⁷ 4894 numaralı yazma, İbn Sînâ'nın bazı risalelerinin toplayan bir derlemesidir. Bu derlemenin içinde on ikinci sırada yer alan risale, 68a-70a sayfaları arasında yer almaktadır. Makalenin sonraki kısmında verilecek olan tahkik ve çeviri, Âsî'nin de kullanmış olduğu bu nüshaya dayanmakta ve Arapça metin üzerinde yazmanın sayfaları da belirtilmektedir.

Şemseddîn'in tahkikinde, *Risâle fî 'İlmi'l-Abhlâk*'ın herhangi bir nüshasını doğrudan kullanmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu risalenin tahkikinde o, hem ilk *Tis'ü Resâ'il*'deki hem de Tahran'da basılan tahkikte yer alan *Risâle fî'l-Abd* ve *Risâle fî 'İlmi'l-Abhlâk* metinleri ile *Risâle fî'l-Birr ve'l-İsm*'in İstanbul'da bulunan -ve kütüphanesi/kaydı belirtilmeyen- bir nüshasını kullandığını ifade etmiştir.²⁸ Risalenin doğrudan hiçbir nüshasına dayanmasa da bu çalışmayı, makalede sunulan tahkik açısından önemli kılan husus, Tahran'da yayımlanan tahkike dayanmasıdır. Zira Tahran tahkiki elimizde bulunmamaktadır, dolayısıyla bu tahkikin verilerine ancak Şemseddîn'in çalışması üzerinden edinmek mümkün olmaktadır.

Risâle fî'l-Birr ve'l-İsm'in ilk kısmının, *Risâle fî 'İlmi'l-Abhlâk*'ın ortalarından sonuna kadar olan kısmıyla aynı olmasından dolayı bu ilk risalenin nüshaları da tahkikimizin kaynakları arasında sayılmalıdır. Deniz, *Risâle fî'l-Birr ve'l-İsm*'in çevirisini, Ayasofya Koleksiyonu'nda 4829/28 numaralı kayıtlı *Mecmû'âtü'r-Resâ'il fî'l-mantık ve gayrih li-İbn Sînâ* başlıklı derlemenin yirmi sekizinci sıradaki risalesi olarak 119b-122a varakları arasında yer alan metne dayanarak yapmıştır. Ancak sözü edilen metnin başlangıcında risaleye herhangi bir ad konulmuş değildir. Bununla birlikte derlemenin bulunduğu kütüphane kayıtlarında bu metin, *Risâle fî hamli'n-nefs 'ale't-tevasut* olarak isimlendirilmiştir. Öte yandan Ayasofya Koleksiyonu'ndaki nüshanın aynısı olan ve Nuru Osmaniye Koleksiyonu'nda 34 Nk 4894/100 numarayla kayıtlı olan derlemenin

²⁷ Âsî, "er-Resâ'ilü't-Tis'ü.", s. 8. İlginç bir biçimde Karlığa, bu nüshayı da *Risâle fî'l-Abd* ve *Risâle fî 'İlmi'l-Abhlâk* metinlerinin birbirine karıştığı nüshalar arasında saymaktadır. Bu konu hakkında bkz. Karlığa, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", Dipnot: 16, s. 6.

²⁸ Şemseddîn, *İbn Sînâ min bilâl felsefetibi'l-İlmiyye*, s. 218-219.

479a-481b varakları arasında bulunan nüshanın başlığı, açık bir biçimde *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism* şeklinde yazılmıştır. Bu durumda Deniz'in çevirdiği risalenin, İbn Sînâ'nın *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*'i olduğuna dair bir kuşku duyulmaz. Bu başlıkta sözü edilen nüshalar, tahkikin temelini oluşturmaktadır. Tahkike geçmeden önce, çalışmadan izlenen yöntemin açıklanması gerekmektedir.

4. Tahkikte İzlenen Yöntem ve Kısaltmalara İlişkin Açıklamalar:

Tahkikte kullanılacak yönteme ve kısaltmalara girmeden önce birkaç hususa değinmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, makalemize konu olan risalenin 'gerçek' adının ne olduğu hususudur. Nuru Osmaniye Koleksiyonu 4894/12 numaralı yazma ile Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 1601/6 numaralı -metni eksik- yazmada risalenin adı *Risâletü'l-ablâk* şeklinde geçmekte ve bu isim, Anawati'nin çalışmasında da tercih edilmektedir.²⁹ Buna karşın Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 868/9 numaralı yazmada risalenin adı, *Risâle fi 'ilmi'l-ablâk* şeklinde verilmiştir.³⁰ Muhakkikin bilmediği ilk *Tis'u Resâ'il*'in ikinci baskısında, Âsî'nin tahkik ettiği *Tis'u Resâ'il*'de, Şemseddîn'in tahkikinde, İslâm Ansiklopedisinin 'İbn Sînâ, eserleri" maddesinde, Doğan'ın hazırladığı yüksek lisans tezinde ise *Risâle fi 'ilmi'l-ablâk* başlığı tercih edilmiştir.³¹ Bu yaygın kullanımdan dolayı makalemizde risalenin adı *Risâle fi 'ilmi'l-ablâk* şeklinde korunmuştur.

Değnilmesi gereken bir diğer husus ise Âsî'nin veya Şemseddîn'in tahkikte yaptığı tercihlerin ve değişikliklerin aynen izlenip izlenmeyeceği meselesidir. Öncelikle bu makalede sunulan tahkikin, diğer tahkikleri ve nüshaları bir araya getirmesinden dolayı niceliksel olarak daha zengin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu makaledeki tahkikte, Şemseddîn'in tahkikin kullandığı Tahran nüsha ve/veya baskısı ile Âsî'nin tahkikinde kullandığı iki nüshadan biri olan ve Fas'ta bulunan ez-

²⁹ 4894/12, 68a, başlık satırı; 1601/6, 93b, str. 1; Anawati, *Müellefâtü İbn Sînâ*, s. 300.

³⁰ 868/9, 115a, başlık sayfası.

³¹ *İlk tabkik*, s. 152; *Âsî'nin tabkiki*, s. 115; Şemseddîn, *İbn Sînâ min hulâl felsefetihî'l-ilmîyye*, s. 369; Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ, Eserleri", *TDVİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 341; Doğan, *İbn Sînâ'nın Ablak Risaleleri ve Ablak Felsefesi*, s. 77.

Zâhiriyye nüshası görülmemiştir. Âsî'nin *Risâle fî 'İlmi'l-Abîk* tahkikinde kullandığı ikinci nüsha, Nuru Osmaniye Koleksiyonu'nda 4894/12 kayıt numaralı olan nüsha olup tahkikimizde de bu nüsha esas alınmıştır. Öte yandan Âsî, muhakkiki bilinmeyen *Tis'u Resâ'il*'in dayandığı nüshaları araştırmamış olduğundan kendi tahkikinde basılı olan tahkiki esas almıştır. Makalede sunulan tahkikte ise ilk *Tis'u Resâ'il*'deki *Risâle fî'l-Abîk* ve *Risâle fî 'İlmi'l-Abîk*'in nüshaları kullanılmıştır. Ayrıca, ilk kısmının *Risâle fî 'İlmi'l-Abîk*'in metni olmasından dolayı *Risâle fî'l-Birr ve'l-İsm*'in yazmalarının da *Risâle fî 'İlmi'l-Abîk*'in nüshaları olarak göz önünde bulundurulmuş ve tahkikimizde bu risalenin bir nüshasına yer verilmiştir. Böylece makalede sunulan tahkik, diğer tahkiklerden daha fazla sayıda yazmaya dayanmaktadır. Bu durum, risalenin farklı nüshalar bağlamında yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamış; tüm farklı okumalar ilgili dipnotlarda açıklanmıştır.

Risâle fî 'İlmi'l-Abîk'in daha önce birkaç kez tahkik edilmesi, bu makaledeki çalışmanın standart bir tahkik çalışmasından farklı olması sonucunu getirmiştir. Bu tahkikte hem risalenin ilgili nüshalarına hem de basılı eserlere yer verilmiştir. Dipnotlarda, aynı adı taşıyan iki tahkikin karışmasını önlemek için, muhakkiki bilinmeyen tahkik, 'ilk tahkik' ve Âsî'nin yaptığı tahkik ise "Âsî'nin tahkiki" şeklinde, diğer tahkik ise "Şemseddîn'in tahkiki" biçiminde kısaltılmıştır. Tahkikte kullanılan her nüsha, kütüphane kayıt numarasındaki rakamlar esas alınmak suretiyle kısaltılarak verilmiştir. Kaynakçada bu bilgiler verilmiş olduğundan dolayı -ve bir tekrara düşmemek için- burada, risalenin her nüshanın kısaltmasını içeren bir liste verilmemiştir. Ayrıca tahkikimizde, nüshaların sayfa ve satır numaraları, basılı metinlerin ise yalnızca sayfalarına işaret edilmiştir. Ayrıca tahkikte, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'ndeki derlemedeki *Risâle fî'l-Abîk* ile *Risâle fî 'İlmi'l-Abîk* nüshası arasındaki karışıklığın olduğu noktalar ile *Risâle fî'l-Birr ve'l-İsm*'deki *Risâle fî 'İlmi'l-Abîk* metnini içeren kısımların bilgileri ve tahkik notları dipnotlarda gösterilmiştir. Risalenin farklı okumaları göstermek için tahkikte birtakım işaretler kullanılmıştır. Okuma farklılıklarının bir kelime olduğu durumlar, tırnak; bir kelimedenden fazla olması halinde ise parantez işareti ile belirtilmiştir. Sadece birkaç yerde karışıklığın ortaya çıkmaması için köşeli paranteze yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alper Ömer Mahir, “İbn Sînâ, Eserleri”, *TDVİA*, C. XX, İstanbul 1999 (s. 337-345).
- Anawati G. C., *Müellefâtü İbn Sînâ*, Darü'l-Me‘ârif bi-Mısır, Kahire 1950, s. 305.
- Âsî Hasan, “Dipnotlar” (*Tis‘u Resâ’il fi’l-hikme ve’t-tabî‘iyyât ve kıssa Selâmân ve Ebsâl li’ş-Şeyhi’r-Re’îs* içinde), Dâr Kâbis, b.y.y. 1986.
- Âsî Hasan, “er-Resâ’ilü’t-Tis‘u fi Âsâr İbn Sînâ” (*Tis‘u Resâ’il fi’l-hikme ve’t-tabî‘iyyât ve kıssa Selâmân ve Ebsâl li’ş-Şeyhi’r-Re’îs* içinde), Dâr Kâbis, b.y.y. 1986 (s. 7-9).
- Bedevî Abdurahman, “Tasdîr Âmm” (*Aristû ‘inde’l-‘arab* içinde), Vekâletü’l-Matbû‘ât, 2. Baskı, Kuveyt 1978 (s. 6-72).
- Deniz Gürbüz, “İbn Sînâ’nın Ahlaka Ait Risalesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 50, S. 1, Ankara 2014 (s. 229-243).
- Doğan Mutlu, *İbn Sina’nın Ahlak Risaleleri ve Ahlak Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- İbn Sînâ, *eş-Şifâ Metafizik II*, ed. Muhittin Macit, çev. Ekrem Demirli – Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005.
- İbn Sînâ, *Risâle fi ‘ilmi’l-ablâk*, Nuru Osmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuru Osmaniye Koleksiyonu, kayıt no: 34 Nk 4894/12, 68a-70a.
- İbn Sînâ, *Risâle fi ‘ilmi’l-ablâk*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, kayıt no: 34 Fa 868/9, 115a-118b.
- İbn Sînâ, *Risâle fi ‘ilmi’l-ablâk*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, kayıt no: 34 Fa 1601/6, 93b-96b.
- İbn Sînâ, *Risâle fi ‘ilmi’l-ablâk* (*Tis‘u Resâ’il fi’l-hikme ve’t-tabî‘iyyât ve kıssa Selâmân ve Ebsâl li’ş-Şeyhi’r-Re’îs* içinde), tah. Hasan Âsî, Dâr Kâbis, b.y.y. 1986.
- İbn Sînâ, *Risâle fi ‘ilmi’l-ablâk* (*Tis‘u Resâ’il fi’l-hikme ve’t-tabî‘iyyât ve fi âbirihâ kıssati Selâmân ve Ebsâl* içinde), Dârü’l-‘Arab, 2. Baskı, Kahire 1989.
- İbn Sînâ, *Risâle fi ‘ilmi’l-ablâk* (*İbn Sînâ min bilâl felsefetibi’l-‘ulmiyye* içinde), tah. Abdülemîr Şemseddîn, eş-Şirketü’l-‘Âlemiyye li’l-Kitâb, Beyrut 1988.

- İbn Sînâ, *Risâle fi'l-'abd*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, kayıt no: 34 Fa 868/8, 108a-114b.
- İbn Sînâ, *Risâle fi'l-'abd (Tis'u Resâ'il fi'l-hikme ve't-tabî'yyât ve fî âbirihá kıssatı Selâmân ve Ebsâl içinde)*, Dârü'l-'Arab, 2. Baskı, Kahire 1989.
- İbn Sînâ, *Risâle fi'l-'abd (Aristû 'inde'l-'arab içinde)*, Vekâletü'l-Matbû'ât, 2. Baskı, Kuveyt 1978.
- İbn Sînâ, *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism (=Risâle fî hamli'n-nefs 'ale't-tenassut; Mecmû'âtü'r-Resâ'il fi'l-mantık ve gayrih li-İbn Sînâ içinde)*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, kayıt no: 4829/28, 119b-122a.
- İbn Sînâ, *Risâle fi'l-Birr ve'l-ism*, Nuru Osmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuru Osmaniye Koleksiyonu, kayıt no: 34 Nk 4894/100, 479a-481b.
- Karlığa Bekir, "İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Bir Ahlak Risalesi", y.y.y. t.y (s. 1-84).
- Kaya Mahmut, "İbn Sînâ'nın Filozof Yemini" (*Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildiriler içinde*), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, C. II, İstanbul 2008 (s. 155-160).
- Şemseddîn Abdülemîr, *İbn Sînâ min bilâl felsefetibi'l-'ulmiyye*, eş-Şirketü'l-'Âlemiyye li'l-Kitâb, Beyrut 1988.

الرسالة في علم الأخلاق

بسم الله الرحمن الرحيم

رسالة الشيخ الرئيس أبو علي الحسين بن عبد الله بن سينا في الأخلاق. قال:

المعني بأمر نفسه، المحب لمعرفة الفضائل¹ وكيفية اقتنائها لتزكو بما نفسه، ومعرفة الرذائل وكيفية توقيها (لتتطهر عنها)² نفسه؛ المؤثر لها أن تسير (بأفضل السير)³، فيكون قد وفي إنسانيته حقها من الكمال المستعد به للسعادة الدنيوية والأخروية؛ يجب عليه تكميل قوته النظرية بالعلوم المحصلة⁴، المشار إلى غاية كل واحد منها في كتب إحصاء العلوم؛ وتكميل قوته العملية بالفضائل التي أصولها العفة والشجاعة (والحكمة إلى التمييزية، والعدالة المنسوبة كل فضيلة منها إلى)⁵ قوة من قواه؛ وتجنب الرذائل التي يازائها.

أما العفة فإلى الشهوانية، وأما الشجاعة فإلى الغضبية، وأما الحكمة فإلى التمييزية؛ وأما العدالة فإليها مجموعة عند استعمال⁶ كل واحدة منها بفضيلتها⁷ في أصولها⁸ وفروعها التي هي إما كالأصناف لها،

¹ 4894/12, 68a, str. 2, *Âsî'nin tabkiki*, s. 115. "فضائله": 868/9, 115b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 152, *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. (Risale, 4894/12 nüshada sayfanın yarısına doğru başladığından risalenin satır numaraları, adının altından başlatılmıştır.)

² 4894/12, 68a, str. 2-3, *Âsî'nin tabkiki*, s. 115. (لتتطهر منها): *ilk tabkik*, s. 152, *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. (لتتطهير بها): 868/9, 115b, str. 6.

³ 4894/12, 68a, str. 3, *Âsî'nin tabkiki*, s. 115. (بأفضل الطرق): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. (بأقصد السير): 868/9, 115b, str. 7. *ilk tabkik*, s. 152.

⁴ 4894/12, 68a, str. 4, *Âsî'nin tabkiki*, s. 115. "المحصاة": 868/9, 115b, str. 10; *ilk tabkik*, s. 152; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369.

⁵ 4894/12, 68a, str. 5, *Âsî'nin tabkiki*, s. 115. (والحكمة، والعدالة، المنسوبة إلى كل): 868/9, 115b, str. 13; *ilk tabkik*, s. 152; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369.

⁶ 4894/12, 68a, str. 7, *Âsî'nin tabkiki*, s. 115. "استكمال": 868/9, 115b, str. 17; *ilk tabkik*, s. 152; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369.

⁷ 868/9, 115b, str. 17; *ilk tabkik*, s. 152; *Âsî'nin tabkiki*, s. 115; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. Bu kelime 4894/12, 68a, str. 7'de düşmüştür.

⁸ 4894/12, 68a, str. 7; *Âsî'nin tabkiki*, s. 115. Bu kelime düşmüştür: 868/9, 115b, str. 17; *ilk tabkik*, s. 152; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369.

أو كالمركب منها. وهى السخاء والقناعة (المنسوب ذلك إلى القوة الشهوانية)¹⁰؛ والصبر والحلم والكرم والعفة والصفح والتجاوز ورحب الباع¹¹ وكتمان السر (منسوبة إلى القوة الغضبية)¹²، والحكمة والبيان والفتنة وإصابة¹³ الرأى والحزم والصدق والوفاء والرحمة والحياء والود وعظم الهمة وحسن العهد والتواضع.

و أما السخاء والقناعة (فراجعتان ومنسوبتان)¹⁴ إلى القوة الشهوانية، والصبر والحلم (ونظائرهما من الكرم)¹⁵ والعفو والصفح والتجاوز ورحب الباع¹⁶ وكتمان السر، فراجعة ومنسوبة إلى القوة الغضبية؛ والحكمة والبيان والفتنة وإصابة¹⁷ الرأى والحزم والصدق والوفاء¹⁸ والرحمة والحياء، (وعظم الهمة وحسن العهد والتواضع)¹⁹ راجعة منسوبة²⁰ إلى القوة التمييزية.

⁹ 868/9, 116a, str. 1; *ilk tabkik*, s. 152; *Âsî'nin tabkiki*, s. 115; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. "أما": 4894/12, 68a, str. 7.

¹⁰ 4894/12, 68a, str. 8; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116. Paragraf içi metin düşmüştür: 868/9, 116a, str. 2; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369.

¹¹ 868/9, 116a, str. 4; *ilk tabkik*, s. 153; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. "الذرع": 4894/12, 68a, str. 9.

¹² 4894/12, 68a, str. 9; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116. Paragraf içi metin düşmüştür: 868/9, 116a, str. 4; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. (راجعة ومنسوبة إلى القوة الغضبية): *ilk tabkik*, s. 153.

¹³ 4894/12, 68a, str. 9; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369. "أصالة": 868/9, 116a, str. 5; *ilk tabkik*, s. 153.

¹⁴ 4894/12, 68a, str. 10-11; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116. (راجعان ومنسوبان): 1868/9, 116a, str. 8; *ilk tabkik*, s. 153. (راجعة ومنسوبة): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 369.

¹⁵ 4894/12, 68a, str. 11; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116. (الكرم): 1868/9, 116a, str. 9; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 370.

¹⁶ 868/9, 116a, str. 10; *ilk tabkik*, s. 153; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 370. "الذرع": 4894/12, 68a, str. 11.

¹⁷ 4894/12, 68a, str. 12; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 370. "أصالة": 868/9, 116a, str. 12; *ilk tabkik*, s. 153.

¹⁸ 4894/12, 68a, str. 12; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116. (والوفاء والود): 868/9, 116a, str. 13; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 370.

¹⁹ 868/9, 116a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 153; *Âsî'nin tabkiki*, s. 116; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 370. Paragraf içi metin düşmüştür: 4894/12, 68a, str. 13.

(فمن فضائل الشهوانية العفة)²¹، وهي أن تمسك عن الشره²² إلى فنون الشهوات (المحسوسة من المآكل والمشارب والمناكح)²³ والانقياد لشيء (من الشهوات)²⁴، بل تقهرها وتصرفها بحسب الرأي الصحيح.

و أما القناعة، (فأن تضبط قوتها)²⁵ عن الاشتغال بما يخرج عن مقدار الكفاية ومبلغ الحاجة من المعاش والأقوات المقيمة للأبدان، (وأن لا تحرص)²⁷ على ما يشاهد من ذلك عند غيره. وأما السخاء فأن (تسلس قوتها)²⁸ لبذل ما يجوز من الأموال التي (لأهل جنسه إليها)²⁹ حاجة وحسن المواساة بما يجوز أن (يواسى به)³⁰.

²⁰ 4894/12, 68a, str. 13; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. Bu kelime düşmüştür: 868/9, 116a, str. 15; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²¹ 4894/12, 68a, str. 13; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. (أما العفة): 868/9, 116a, str. 15; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²² 4894/12, 68a, str. 13; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116; 868/9, 116a, str. 16. "النشر": *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²³ 4894/12, 68a, str. 14; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. (المحسوسات من المآكل والمشرب والمنكح): 868/9, 116a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²⁴ 4894/12, 68a, str. 14; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. "منها": 868/9, 116b, str. 1; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²⁵ 4894/12, 68a, str. 15; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. (فهي أن يضبط قوته): 868/9, 116b, str. 2-3; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²⁶ 4894/12, 68a, str. 15; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. "وقدر": 868/9, 116b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²⁷ 4894/12, 68a, str. 16; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116; 868/9, 116b, str. 5; *ilk tabkik*, s. 153. (وأن تحرص): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²⁸ 4894/12, 68a, str. 16; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. (يسلس قوته): 868/9, 116b, str. 7; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

²⁹ 4894/12, 68a, str. 17; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116; 868/9, 116b, str. 8; *ilk tabkik*, s. 153. (ليس لها): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

³⁰ 4894/12, 68a, str. 17; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116. (يواسى به منها): 868/9, 116b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 153. (يؤدي به منها): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 370.

ومن فضائل³¹ الغضبية الشجاعة؛ هي الإقدام على ما يجب من الأمور التي (تحتاج إلى)³² أن يعرض الإنسان نفسه بها، لاحتمال المكاره والاستهانة بالآلام الواصلة إليه منها، كالذب عن الحرم وغير ذلك.

وأما الصبر فهو أن تضبط قوتها عن أن يقهرها ألم مكروه ينزل بالإنسان ويلزم في حكم العقل³³ (أو تغلبها)³⁴ حب مشتهي يشوق³⁵ الإنسان إليه ويلزمه في حكم العقل³⁶ اجتنابه حتى لا يتناوله على غير وجهه.

والحلم هو الإمساك عن المبادرة إلى قضاء وطر³⁷ الغضب فيمن يجنى عليه جناية يصل مكروهاها إليه. وقد يسمى هذا كرما وصفحا وعفوا وتجاوزا وتثبيتا واحتمالا وكظم غيظ. ورحب الباع³⁸ هو أن لا تدع قوة التجلد عند ورود الأحداث المهمة على الإنسان، واختلاجها في قلبه³⁹ أن ♦ تحاور⁴⁰ أو تدهش فيها⁴¹، بل يدعها إلى أن يستعمل الواجب في معناها، وقد يسمى ذلك سعة الصدر أيضا⁴².

³¹ 4894/12, 68a, str. 17; *Āsī'nin tabkiki*, s. 116; 868/9, 116b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 153. "الفضائل": *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 370.

³² 4894/12, 68a, str. 18; *Āsī'nin tabkiki*, s. 117. "يحتاج": 868/9, 116b, str. 11; *ilk tabkik*, s. 153; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 370.

³³ 4894/12, 68a, str. 20; *Āsī'nin tabkiki*, s. 117. (العقل احتمله): 868/9, 116b, str. 16; *ilk tabkik*, s. 154; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 370.

³⁴ 4894/12, 68a, str. 20. "تغلبها": 868/9, 116b, str. 16; *ilk tabkik*, s. 154. "تغلبها": *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 370.

³⁵ 4894/12, 68a, str. 20. "يتوقف": 868/9, 116b, str. 17; *ilk tabkik*, s. 154; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 370.

³⁶ 4894/12, 68a, str. 20-21; 868/9, 116b-117a, str. 11; *ilk tabkik*, s. 154; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 370. Parantez içi metin düşmüştür: *Āsī'nin tabkiki*, s.117.

³⁷ 4894/12, 68a, str. 21; *Āsī'nin tabkiki*, s. 117. Bu kelime düşmüştür: 868/9, 117a, str. 3; *ilk tabkik*, s. 154; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 370.

³⁸ 868/9, 117a, str. 6; *ilk tabkik*, s. 154; *Āsī'nin tabkiki*, s. 117; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 371. "الذرع": 4894/12, 68a, str. 23.

وكتمان السر (هو أن تضبط قوة الكلام)⁴³ من الإنسان عن إظهار ما في ضميره ومما يضرب به إظهاره وإبداؤه (قبل وقته)⁴⁴.

(وأما التمييزية فأفضلها العلم)⁴⁵، وهو (68a) أن (يدرك الأشياء التي من شأن العقل الإنساني أن يدركها إدراكاً)⁴⁶ لا يلحقه فيه خطأ ولا زلل؛ فإن كان ذلك بالحجج اليقينية والبراهين الحقيقية سمي ذلك⁴⁷ حكمة.

³⁹ 4894/12, 68a, str. 23; *Âsî'nin tabkiki*, s.117; 868/9, 117a, str. 8; *ilk tabkik*, s. 154. *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. "قلها".

* 868/9 numaralı nüsha ile buna dayanan tahkikte *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* metni kesilmekte ve bir karışıklık sonucu olarak *Risâle fî'l-ahd* metnine geçilmektedir. 4894/12 numaralı yazma ve buna dayanan *Âsî'nin tahkiki* ile *Şemseddîn'in tahkiki*, bu karışıklığı ortadan kaldırmıştır. Karşılaştırmak için bkz. 868/9, 117a; str. 8, *ilk tabkik*, s. 154; 4894/12, 68a; str. 23, *Âsî'nin tabkiki*, s. 117; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371.

♦ 868/8 numaralı nüsha ile buna dayanan tahkikte *Risâle fî'l-ahd* metni kesilmekte ve bir karışıklık sonucu olarak *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* metnine geçilmektedir. 4894/12 numaralı yazma ve buna dayanan *Âsî'nin tahkiki* ile *Şemseddîn'in tahkiki*, bu karışıklığı ortadan kaldırmıştır. Karşılaştırmak için bkz. 868/8, 109a; str. 1, *ilk tabkik*, s. 143; 4894/12, 68a; str. 23, *Âsî'nin tabkiki*, s. 117; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371.

⁴⁰ 4894/12, 68a, str. 23. "بحاور": *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. "بحار": 868/8, 109a, str. 1; *ilk tabkik*, s. 143. "تجار": *Âsî'nin tabkiki*, s.117.

⁴¹ 4894/12, 68a, str. 24; 868/8, 109a, str. 2; *ilk tabkik*, s. 143; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. "منها": *Âsî'nin tabkiki*, s. 117.

⁴² 868/8, 109a, str. 3; *ilk tabkik*, s. 143; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. Bu kelime düşmüştür: 4894/12, 68a, str. 24; *Âsî'nin tabkiki*, s. 117.

⁴³ 4894/12, 68a, str. 25-26; *Âsî'nin tabkiki*, s. 117. (أن يضبط الكلام): 868/8, 109a, str. 4; *ilk tabkik*, s. 143. (بضبط قوة الكلام): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371.

⁴⁴ 868/8, 109a, str. 5; *ilk tabkik*, s. 143; *Âsî'nin tabkiki*, s. 117; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. Parantez içi metin düşmüştür: 4894/12, 68a, str. 25.

⁴⁵ 4894/12, 68a, str. 25; 868/8, *Âsî'nin tabkiki*, s. 117. (والعلم): 109a, str. 5; *ilk tabkik*, s. 143; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371.

⁴⁶ 868/8, 109a, str. 6-7; *ilk tabkik*, s. 143; *Âsî'nin tabkiki*, s. 117; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. (العقل الإنساني يدرك الأشياء إدراكاً): 4894/12, 68b, str. 1.

والبيان هو أن تحسن العبارة عن المعاني التي تمحس في الضمير، فيحتاج إلى نقل صورها المتخيلة أو المعقولة إلى ضمير من يخاطبه.

والفطنة وجودة الحدس، هو أن يسرع هجومه على حقائق معاني ما تورده الحواس عليه. وإصابة⁴⁸ الرأي أن يجود ملاحظته لعواقب الأمور التي يحار⁴⁹ رأيه فيها وفكره حتى تنال جهة الصواب، (أن يجود فيما يحتاج أن يستعمله)⁵⁰ فيها. والحزم أن تقدم العمل في الحوادث الواقعة في باب الإمكان⁵¹ بما هو أقرب إلى السلامة وأبعد من الضرر⁵².

والصدق أن يواطئ باللسان (الذي هو)⁵³ الآلة المعبرة عما في الضمير مما يخبر به وعنه، حتى لا يصير أمرا واجبا في ضميره مسلوبا في لسانه ولا مسلوبا في ضميره، وواجبا بلسانه (فيزيل بذلك)⁵⁴ الأمور عن حقائقها، ويبطل به أحكاما يكون (تعلقها به واجبا)⁵⁵.

⁴⁷ 4894/12, 68b, str. 2; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. Bu kelime düşmüştür: 868/8, 109a, str. 9; *ilk tabkik*, s. 143; *Âsî'nin tabkiki*, s. 117.

⁴⁸ 4894/12, 68b, str. 4; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. "أصالة": 868/8, 109a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 143.

⁴⁹ *Âsî'nin tabkiki*, s. 118. "بحل": 4894/12, 68b, str. 4. "بحر": 868/8, 109a, str. 15; *ilk tabkik*, s. 143; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371.

⁵⁰ 4894/12, 68b, str. 5; 868/8, *Âsî'nin tabkiki*, s. 118. (فيما يحتاج أن يستعمله): 109a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 143. (مما يحتاج أن يشغله): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371.

⁵¹ 4894/12, 68b, str. 5; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; 868/8, 109a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 143. "الأمكنة": *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371.

⁵² 868/8, 109b, str. 1; *ilk tabkik*, s. 143; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. "العذر": 4894/12, 68b, str. 6.

⁵³ 868/8, 109b, str. 2; *ilk tabkik*, s. 143; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 371. Parantez içi metin düşmüştür: 4894/12, 68b, str. 6.

⁵⁴ 4894/12, 68b, str. 7; 868/8, 109b, str. 5; *ilk tabkik*, s. 143; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372. (هو، بل يزيل): *Âsî'nin tabkiki*, s. 118.

والوفاء هو أن يعقب (ما يضمنه ويعدّه)⁵⁶ بالثبات عليه.
والرحمة أن يلحقها الرقة على من يحل به مكروه أو ينزل⁵⁷ إليه ألم.
والحياء هو أن يحسن (ارتداع النفس)⁵⁸ عن الأمور التي يقبح تعاطيها والإقدام عليها ملاحظة
ما ينتج عن ارتكابها من قبح الأحداث⁵⁹.
وعظم المهمة أن (لا يقتصر على بلوغ غاية من الأمور)⁶⁰ التي يزداد بها فضيلة وشرفا حتى
تسمو إلى ما وراءها مما هو أعظم قدرا وأجل خطرا.
وحسن العهد والمحافظة هو أن تكون أحوال ذوي القربايات والصدقات الذين جرت المعرفة بينه
وبينهم محفوظة عنده، واقعة تحت الذكر، ممكنة من العناية.
والتواضع هو أن يمنع معرفته بالفطرة التي فطر الإنسان عليها من طباع الضعف والخور⁶¹
والنقص لمن قصد الترفع⁶² على ذوي جنسه، والاستطالة على أحد منهم (بفضيلة إعجاب معينة)⁶³،
جسمانية أو نفسانية.

⁵⁵ 868/8, 109b, str. 6-7; *ilk tabkik*, s. 144; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118. (تعلقا به): 4894/12, 68b, str. 8. (تعلقها به): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372.

⁵⁶ 4894/12, 68b, str. 8; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; 868/8, 109b, str. 7-8; *ilk tabkik*, s. 144. (ما يضمنه ويعتدّه): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372.

⁵⁷ 868/8, 109b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 144; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372. 4894/12, 68b, str. 9. "بخاص".

⁵⁸ 868/8, 109b, str. 10; *ilk tabkik*, s. 144; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372. 4894/12, 68b, str. 9. "ارتداعه".

⁵⁹ 4894/12, 68b, str. 10; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; 868/8, 109b, str. 12; *ilk tabkik*, s. 144. (الأحداث الأعرجية): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372.

⁶⁰ 4894/12, 68b, str. 10; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; 868/8, 109b, str. 13; *ilk tabkik*, s. 144. (لا يقصر على بلوغ غاية الأمور): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372.

⁶¹ 4894/12, 68b, str. 13; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118. "والجور". *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372. Bu kelime düşmüştür: 868/8, 110a, str. 3; *ilk tabkik*, s. 144.

⁶² 868/8, 110a, str. 4; *ilk tabkik*, s. 144; *Âsî'nin tabkiki*, s. 118; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 372. "الرفع". 4894/12, 68b, str. 14.

وذكر هذه الفضائل ونسبتها إلى القوى المذكورة نورها هنا على القول المجمل. فأما تحديد القوى النفسانية والأخلاق التي تعد منها فضائل أو رذائل فله موضع آخر، وكذلك تقدير هذه الفضائل وتحديد كل واحد منها مستفاد من أرباب الملل. والذي يجب على الإنسان في ذلك هو تحصيل هذه الفضائل المذكورة وتجنب الرذائل التي بإزاء كل واحدة منها. وذلك أن أكثر هذه الفضائل هو الوسائط بين الرذائل، والفضيلة منها وسط بين الرذيلتين اللتين هما كالإفراط والتفريط:

فالعفة وسط بين الشره⁶⁴ (والشبق وما أشبههما)⁶⁵ وبين خمود⁶⁶ الشهوة.

والسخاء توسط⁶⁷ بين البخل والتبذير.

والعدالة وسط بين الظلم والانظام.

والقناعة وسط بين الحرص والاستهانة بتحصيل الكفاية وهي التي تسمى بالانحلال.

والشجاعة وسط بين الجبن والتهور.

ومن الرذائل التي ينبغي أن تتجنب مما هي مضادة للفضائل المذكورة: الحسد والحقد وسرعة الانتقام الموضوع بإزاء الحلم، والبذاءة (والخنا والسباب والرفث)⁶⁸ والشثيمة والغيبة والنميمة والسعاية⁶⁹

⁶³ (بإعجاب نفسه): *Āsī'nin tabkiki*, s. 118. (بفضل إعجاب معين): 4894/12, 68b, str. 14. *Şemseddin'in tabkiki*, s. 372. (بإعجاب نفسه): 868/8, 110a, str. 5; *ilk tabkik*, s. 144.

⁶⁴ 4894/12, 68b, str. 19, 868/8, 110a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 145; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 373. "الشرف": *Āsī'nin tabkiki*, s. 119.

⁶⁵ 4894/12, 68b, str. 19, *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 373. (وما أشبه): 868/8, 110a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 145.

⁶⁶ 4894/12, 68b, str. 19; *Āsī'nin tabkiki*, s. 118; 868/8, 110a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 144. "ضمور": *Şemseddin'in tabkiki*, s. 373.

⁶⁷ 4894/12, 68b, str. 19, *Āsī'nin tabkiki*, s. 119. (وسط): 868/8, 110a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 145; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 373.

⁶⁸ 4894/12, 68b, str. 22-23; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119. (والخنا والرفث): 868/8, 110b, str. 8; *ilk tabkik*, s. 145. (والجبن، الثبات والرأفة): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 373.

⁶⁹ 4894/12, 68b, str. 23; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; 868/8, 110b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 145. Bu kelime düşmüştür: *Şemseddin'in tabkiki*, s. 373.

والكذب والجزع، الموضوع بإزاء الصبر، وضيق الذرع⁷⁰ وضيق الصدر وإذاعة السر، (الموضوع بإزاء ربح الباع)⁷¹، والجهل الذي هو أعظم⁷² الرذائل والنقائص، المضاد⁷³ للعلم الذي هو الفضيلة العظمى من (فضائل القوة التمييزية)⁷⁴. والعِيّ الموضوع بإزاء البيان، والغباوة التي هي بإزاء الفطنة وجودة الحدس، والعجز الموضوع بإزاء الحزم، والغدر والخيانة، (والقساوة التي)⁷⁵ بإزاء الرحمة، والوقاحة وصغر⁷⁶ الهمة (وسوء العهد)⁷⁷ وسوء الرعاية، والصلف والتكبر، والجور الذي بإزاء العدالة.

فأما وجه التدبير في تحصيل الفضائل وتجنب الرذائل، فقد شرح⁷⁸ في موضعه ويطول الكلام فيه؛ والعمدة فيه هو أن تعلم أن كل إنسان مفطور على قوة بما يفعل الأفعال الجميلة؛ وتلك القوة بعينها يفعل الأفعال القبيحة. والأخلاق كلها، الجميل منها والقبيح⁷⁹، هي مكتسبة، ويمكن الإنسان متى لم يكن له خلق حاصل أن يحصله لنفسه؛ ومتى صادف أيضا نفسه على خلق حاصل (أن ينتقل)⁸⁰

⁷⁰ 4894/12, 68b, str. 22-23; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; 868/8, 110b, str. 10; *ilk tabkik*, s. 145. "الذراع": *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373.

⁷¹ 868/8, 110b, str. 11; *ilk tabkik*, s. 145; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373. Parantez içi metin düşmüştür: 4894/12, 68b, str. 24.

⁷² 4894/12, 68b, str. 24; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373. (من أعظم): 868/8, 110b, str. 12; *ilk tabkik*, s. 145; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119.

⁷³ 4894/12, 68b, str. 24; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; 868/8, 110b, str. 12; *ilk tabkik*, s. 145. "المتضاد": *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373.

⁷⁴ 868/8, 110b, str. 13; *ilk tabkik*, s. 145; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373. (الفضائل التمييزية): 4894/12, 68b, str. 24-25.

⁷⁵ 4894/12, 68b, str. 26; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; 868/8, 110b, str. 16-17; *ilk tabkik*, s. 145. (والفساد التي هي): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373.

⁷⁶ 868/8, 110b, str. 17; *ilk tabkik*, s. 145; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373. "وضيع": 4894/12, 68b, str. 26.

⁷⁷ 4894/12, 68b, str. 26; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; 868/8, 111a, str. 1; *ilk tabkik*, s. 145. Parantez içi metin düşmüştür: *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373.

⁷⁸ 4894/12, 68b, str. 27; *Āsī'nin tabkiki*, s. 119; 868/8, 111a, str. 3; *ilk tabkik*, s. 145. (شرح أمره): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373.

⁷⁹ 4894/12, 68b, str. 29; *Āsī'nin tabkiki*, s. 120; 868/8, 111a, str. 8; *ilk tabkik*, s. 146. (والقبيح منها): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373.

⁸⁰ 4894/12, 68b, str. 30; *Āsī'nin tabkiki*, s. 120; 868/8, 111a, str. 10; *ilk tabkik*, s. 146. (حاز أن ينتقل): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 373.

بإرادته (إلى ضد)⁸¹ ذلك الخلق. والذي به يحصل الإنسان لنفسه الخلق الجميل⁸² ويكتسبه متى لم يكن (له خلق)⁸³، أو ينقل نفسه عن خلق صادف نفسه عليه هو العادة. وأعني بالعادة تكرير فعل الشيء الواحد مراراً كثيرة زمناً طويلاً في أوقات متقاربة. فإن الخلق الجميل إنما يحصل عن العادة، وكذلك الخلق القبيح. فينبغي أن نقول⁸⁴ في التي إذا اعتدناها حصل لنا باعتمادها الخلق الجميل⁸⁵. (هي اعتياد⁸⁶ الأفعال التي تكون من أصحاب الأخلاق الجميلة، وكذلك)⁸⁷ إذا اعتدنا من أول الأمر⁸⁸ أفعال أصحاب الأخلاق القبيحة حصل لنا باعتمادها الخلق القبيح. والحال في ذلك كالحال في الصناعات: فإن الخلق بالنجارة⁸⁹ مثلاً إنما يحصل للإنسان متى اعتاد فعل من هو نجار⁹⁰ حاذق، ويحصل له رداءة النجارة⁹¹ متى اعتاد فعل من هو نجار⁹² رديء.

-
- ⁸¹ 4894/12, 68b, str. 30; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. (عن): 868/8, 111a, str. 10; *ilk tabkik*, s. 146. (عن ذلك إلى ضد): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 373.
- ⁸² 4894/12, 68b, str. 31; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. Bu kelime düşmüştür: 868/8, 111a, str. 11; *ilk tabkik*, s. 146; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 373.
- ⁸³ 4894/12, 68b, str. 31; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 373. (له): 868/8, 111a, str. 12; *ilk tabkik*, s. 146; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120.
- ⁸⁴ 4894/12, 68b, str. 33; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120; 868/8, 111a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 146. "يعول": *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.
- ⁸⁵ 868/8, 111a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 146; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120.
(الجميل. فنقول أن الأشياء إذا اعتدناها حصل لنا باعتمادها الخلق الجميل)
Şemseddîn'in tabkiki, s. 374. (الجميل. وما التي إذا اعتدناها حصل لنا باعتمادها الخلق القبيح)
- ⁸⁶ 4894/12, 68b, str. 34; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374. Bu kelime düşmüştür: *Âsî'nin tabkiki*, s. 120.
- ⁸⁷ 4894/12, 68b, str. 34-35; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374. Paragraf içi metin; 868/8, 111a, str. 17- 111b, satır4; *ilk tabkik*, s. 146'da aşağıdaki gibidir:
(والتي إذا اعتدناها حصل لنا الخلق القبيح هي الأفعال التي تكون من أصحاب الأخلاق الجميل والقبيح ولذلك إذا اعتدنا من أول أمرنا أفعال أصحاب الأخلاق الجميلة حصل لنا باعتمادها الخلق الجميل)
- ⁸⁸ 4894/12, 68b, str. 35; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. "أمرنا": 868/8, 111b, str. 5; *ilk tabkik*, s. 146; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.
- ⁸⁹ 4894/12, 68b, str. 36; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. "في التجارة": 868/8, 111b, str. 7; *ilk tabkik*, s. 146; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

والدليل علي أن الأخلاق إنما تحصل من اعتياد الأفعال التي تصدر عن الأخلاق ما نراه من أصحاب السياسات الجيدة⁹³ وأفاضل الملوك، فإنهم إنما يجعلون أهل المدن أختيارا بما يعودونهم من أفعال الخير؛ وكذلك أصحاب السياسات الرديئة والمتغلبون على المدن يجعلون أهلها أشرارا بما يعودونهم من أفعال الشر.*

فأما ♦ (أي الأفعال)⁹⁴ (هي تلك، فهي الأفعال المتوسطة)⁹⁵. (فإن الأفعال)⁹⁶ متى كانت (متوسطة كسبت)⁹⁷ الخلق المحمود، (ومتى لم تكن حاصلة وكانت فعلت)⁹⁸ بعد حصول الخلق المحمود

⁹⁰ 4894/12, 68b, str. 36; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. "تاجر": 868/8, 111b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 146; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

⁹¹ 4894/12, 68b, str. 37; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. "التجارة": 868/8, 111b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 146; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

⁹² 4894/12, 68b, str. 37; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. "تاجر": 868/8, 111b, str. 10; *ilk tabkik*, s. 146; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

⁹³ 868/8, 111b, str. 13; *ilk tabkik*, s. 147; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. Bu kelime düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 1; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

* Hasan Âsî'nin tahkikinde kullandığı iki yazmadan biri olan ve -bizim elimizde bulunmayan- Zâhiriyye nüshası bu noktada sona ermektedir.

♦ *Risâle fî'l-Bîr ve'l-ism* içindeki *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* ile örtüşen metnin başladığı noktadır. Karşılaştırmak için bkz. 4829/28, 119b, str. 1; 4894/100, 479a, str. 1. (4894/100 numaralı yazmada satırların sayısı, risalenin adı ile besmeleden sonra, metnin başlamasından itibaren başlatılmıştır).

⁹⁴ 4894/12, 69a, str. 3; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120; 4829/28, 119b, str. 1; 4894/100, 479a, str. 1. (أثر الأفعال): 868/8, 111b, str. 17; *ilk tabkik*, s. 147. (أي الفضائل): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

⁹⁵ 4894/12, 69a, str. 3; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. (هي تلك، فمتوسطة الأفعال): 4829/28, 119b, str. 1; 4894/100, 479a, str. 1. (ما هي تلك، فهي متوسطات الأفعال): 868/8, 111b, str. 14 - 112a, str. 1; *ilk tabkik*, s. 147. (ما هي: فهي متوسطات الأفعال): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

⁹⁶ 4894/12, 69a, str. 4; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120; 4894/100, 479a, str. 1; 868/8, 112a, str. 1; *ilk tabkik*, s. 147; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374. Parantez içi metin düşmüştür: 4829/28, 119b, str. 1.

⁹⁷ 4894/12, 69a, str. 4; *Âsî'nin tabkiki*, s. 120. (متوسطة بسبب): 4829/28, 119b, str. 1; 4894/100, 479a, str. 1. (متوسطة فإنما إن كانت فاعلة قبل حصول الخلق المحمود كسبت): 868/8, 112a, str. 1-2; *ilk tabkik*, s. 147. (متوسطة فإنما أي كانت حاصلة قبل حصول الخلق المحمود كسبت): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 374.

حفظته⁹⁹ على حاله؛ ومتى كانت زائدة على ما ينبغي أو ناقصة فإنها إن كانت قبل حصول الأخلاق (الجميلة كسبب الأخلاق القبيحة)¹⁰⁰؛ (وإن كانت بعد حصول الأخلاق الجميلة)¹⁰¹ فإنها تزيلها. والحال في ذلك كالحال¹⁰² في الأمور البدنية كالصحة¹⁰³، فإنها متى كانت حاصلة فينبغي أن تحفظ، ومتى لم تكن حاصلة فينبغي أن تكتسب، (والتي بها تكتسب هو)¹⁰⁴ الاعتدال في (الطعام والتعب والراحة)¹⁰⁵ وسائر الأشياء التي تعرفها صناعة الطب. فإن تلك متى كانت متوسطة اكتسبت¹⁰⁶ الصحة إذا لم تكن الصحة حاصلة¹⁰⁷، وتحفظ الصحة (متى حصلت)¹⁰⁸.

⁹⁸ 4894/12, 69a, str. 4; *Ásí'nin tabkiki*, s. 120. (ومتى فعلت): 4829/28, 119b, str. 1; 4894/100, 479a, str. 1-2. (ومتى كانت فاعلة): 868/8, 112a, str. 3; *ilk tabkik*, s. 147.

(ومتى كانت حاصلة): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374.

⁹⁹ 4894/12, 69a, str. 5; *Ásí'nin tabkiki*, s. 120; 868/8, 112a, str. 4; *ilk tabkik*, s. 147; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374. "حفظه": 4829/28, 119b, str. 2; 4894/100, 479a, str. 2.

¹⁰⁰ 4894/12, 69a, str. 6; *Ásí'nin tabkiki*, s. 120-121. (بسبب الأخلاق القبيحة): 4829/28, 119b, str. 3; 4894/100, 479a, str. 3. (الجميلة كسبب الخلق الرذيل): 868/8, 112a, str. 6; *ilk tabkik*, s. 147. (الجميلة كسبب الخلق الرذيلة): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374.

¹⁰¹ 4894/12, 69a, str. 6; *Ásí'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 3; 4894/100, 479a, str. 3. (وإن كان بعد حصولها): 868/8, 112a, str. 6-7; *ilk tabkik*, s. 147. (وإنه كان بعد حصولها): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374.

¹⁰² 4894/12, 69a, str. 7; *Ásí'nin tabkiki*, s. 121; 868/8, 112a, str. 7; *ilk tabkik*, s. 147; 4894/100, 479a, str. 4; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374. "الحال": 4829/28, 119b, str. 3.

¹⁰³ 4894/12, 69a, str. 7; *Ásí'nin tabkiki*, s. 121; 868/8, 112a, str. 8; *ilk tabkik*, s. 147; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374. "كالصحة مثلا": 4829/28, 119b, str. 4; 4894/100, 479a, str. 4.

¹⁰⁴ 4894/12, 69a, str. 8; *Ásí'nin tabkiki*, s. 121. (والتي بها تكتسب هي): 4829/28, 119b, str. 4-5; 4894/100, 479a, str. 5; *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374. (والذي يكتسب هو): 868/8, 112a, str. 10; *ilk tabkik*, s. 147.

¹⁰⁵ 4894/12, 69a, str. 8; *Ásí'nin tabkiki*, s. 121. (الطعم والنعت والراحة): 4829/28, 119b, str. 5; 4894/100, 479a, str. 5. (الطعم والريح والتعب والراحة): *Şemseddin'in tabkiki*, s. 374.

(الطعام والتعب): 868/8, 112a, str. 10-11; *ilk tabkik*, s. 147.

وكما أن المتوسط فيما يكتسب به الإنسان الصحة¹⁰⁹ أو (يحفظها عليه)¹¹⁰ إنما يقدر¹¹¹ بأحوال الأبدان التي تعالج ويقدر ذلك¹¹² بحسب الأزمان، فإن¹¹³ الذي هو حار بالاعتدال¹¹⁴ عند (بدن زيد قد يكون)¹¹⁵ أزيد مما ينبغي عند بدن عمرو؛ وكذلك ما هو (في الشتاء حار باعتدال البدن)¹¹⁶ ما عسى أن لا يكون معتدلا لذلك البدن بعينه في الصيف¹¹⁷.

- ¹⁰⁶ 868/8, 112a, str. 12; *ilk tabkik*, s. 147; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. "نكسبت": 4894/12, 69a, str. 9. "بسبب": 4829/28, 119b, str. 6; 4894/100, 479a, str. 6.
- ¹⁰⁷ 4894/12, 69a, str. 9; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 868/8, 112a, str. 13; *ilk tabkik*, s. 147; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. Bu kelime düşmüştür: 4829/28, 119b, str. 6; 4894/100, 479a, str. 6.
- ¹⁰⁸ 4894/12, 69a, str. 9; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 6; 4894/100, 479a, str. 6; 868/8, 112a, str. 13; *ilk tabkik*, s. 147. (إذا حصلت صحة): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.
- ¹⁰⁹ 868/8, 112a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 147, *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. (يكسب الأبدان الصحة): 4894/12, 69a, str. 10. (يكسب الصحة للبدن): 4829/28, 119b, str. 6; 4894/100, 479a, str. 7.
- ¹¹⁰ 4829/28, 119b, str. 7; 4894/100, 479a, str. 7. (يحفظ الصحة): 868/8, 112a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 147. (يحفظ عليها الصحة): 4894/12, 69a, str. 10; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.
- ¹¹¹ 4894/12, 69a, str. 10; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 7; 4894/100, 479a, str. 7; 868/8, 112a, str. 15; *ilk tabkik*, s. 147. (يصدر): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.
- ¹¹² 4894/12, 69a, str. 11; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 7; 4894/100, 479a, str. 7. "ذلك أيضا": 868/8, 112a, str. 15-16; *ilk tabkik*, s. 147; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.
- ¹¹³ 868/8, 112a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 147, *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 7; 4894/100, 479a, str. 8; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. Bu kelime düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 11.
- ¹¹⁴ 4894/12, 69a, str. 11; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 868/8, 112a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 147. "اعتدال": 4829/28, 119b, str. 7; 4894/100, 479a, str. 8; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.
- ¹¹⁵ 4894/12, 69a, str. 11; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121. (بدن زيد قد يمكن أن يكون): 868/8, 112a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 147; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. (بدن وقد يمكن أن يكون): 4829/28, 119b, str. 8; 4894/100, 479a, str. 8.
- ¹¹⁶ 4894/12, 69a, str. 12; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121. (في الشتاء حار باعتدال عند بدن): 4829/28, 119b, str. 8; 4894/100, 479a, str. 8; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.

وكذلك المتوسط¹¹⁸ في الأفعال إنما يقدر¹¹⁹ بحسب الحين وبحسب المكان. (وبحسب من)¹²⁰ منه يكون الفعل وبحسب ما من أجله يكون الفعل (وبحسب ما فيه الفعل)¹²¹. وكما أن الطبيب متى صادف البدن أميل (إلى الحرارة أزال ذلك عنه بالبرودة)¹²²، وإذا وجدته أميل إلى البرودة أزال ذلك عنه¹²³ بالحرارة؛ كذلك متى صادفنا أنفسنا (قد مالت إلى الخلق الذي هو)¹²⁴ من جهة [الزيادة فينبغي أن نزيد ذلك بالذي]¹²⁵ من جهة النقصان؛ وإذا صادفناها (قد مالت إلى الذي)¹²⁶ من جهة النقصان

(حار بالاعتدال في الشتاء لبدن): 868/8, 112b, str. 1-2; *ilk tabkik*, s. 148.

¹¹⁷ 4894/12, 69a, str. 13; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 9; 4894/100, 479a, str. 9; 868/8, 112b, str. 3; *ilk tabkik*, s. 148; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375.

¹¹⁸ 4894/12, 69a, str. 13; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121; 868/8, 112b, str. 3; *ilk tabkik*, s. 148; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375. (التوسط): 4829/28, 119b, str. 9; 4894/100, 479a, str. 10.

¹¹⁹ 4894/12, 69a, str. 13; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 9; 4894/100, 479a, str. 10; 868/8, 112b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 148. (يتقدر): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375.

¹²⁰ 4894/12, 69a, str. 13; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121; 868/8, 112b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 148; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375. (ما): 4829/28, 119b, str. 9; 4894/100, 479a, str. 10.

¹²¹ 4894/12, 69a, str. 14; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121. (وبحسب ما فيه يكون الفعل): 4829/28, 119b, str. 10; 4894/100, 479a, str. 11; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375. Parantez içi metin düşmüştür: 868/8, 112b, str. 5; *ilk tabkik*, s. 148.

¹²² 868/8, 112b, str. 6-7; *ilk tabkik*, s. 148, *Āsī'nin tabkiki*, s. 121. (إلى الحرارة أزال ذلك عنه): 4894/12, 69a, str. 14-15. (للحرارة أزال ذلك لمقابل الحرارة وهي البرودة): 4829/28, 119b, str. 11; 4894/100, 479a, str. 11-12. (إلى الحرارة، أزال ذلك بمقابل الحرارة هي البرودة): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375.

¹²³ 868/8, 112b, str. 8; *ilk tabkik*, s. 148; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121. Bu edat düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 15; 4829/28, 119b, str. 11; 4894/100, 479a, str. 12; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375.

¹²⁴ 4894/12, 69a, str. 15-16; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375.

(مالت إلى الخلق الذي هو): 4829/28, 119b, str. 12; 4894/100, 479a, str. 12-13.

(قد مالت إلى الذي): 868/8, 112b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 148.

¹²⁵ 4894/12, 69a, str. 16-17; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121. (يزيل ذلك بالذي هو): 4829/28, 119b, str. 12; 4894/100, 479a, str. 13; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375.

¹²⁶ 4894/12, 69a, str. 17; *Āsī'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 375. (الذي هو): 4829/28, 119b, str. 13; 4894/100, 479a, str. 14.

جذبناها إلى الذي¹²⁷ من جهة الزيادة إلى (أن نوقفها)¹²⁸ علي الوسط¹²⁹ بحسب تحديدنا الوسط. والوجه في ذلك أن نعوّدها الأفعال¹³⁰ الكائنة عن (ضدها الذي)¹³¹ صادفناها عليه، وذلك مثل¹³² أن ننظر: فإن كان¹³³ ما صادفناها عليه¹³⁴ من جهة النقصان فعلنا الأفعال الكائنة من جهة الزيادة، ونكرر فعل ذلك زماناً؛ ولا نزال كلما صادفنا أنفسنا مالت إلى جانب أملناها¹³⁵ إلى جانب الآخر؛ أعني كلما

¹²⁷ 4894/12, 69a, str. 16; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.

(أما مالت إلى الذي هو): 4829/28, 119b, str. 13; 4894/100, 479a, str. 13.

¹²⁸ 4894/12, 69a, str. 17; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121. (أن يقفها): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.

(نقصها): 4829/28, 119b, str. 14; 4894/100, 479a, str. 15.

¹²⁹ [النقصان جذبناها إلى الذي من جهة الزيادة ومتى صادفناها قد مالت إلى التي من جهة الزيادة جذبناها إلى التي من جهة

النقصان إلى أن نوقفها علي التوسط]

Tırnaklı parantez içi metindir: 868/8, 112b, str. 10-13; *ilk tabkik*, s. 148.

¹³⁰ 868/8, 112b, str. 14; *ilk tabkik*, s. 148, *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 13; 4894/100, 479a, str. 14; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. Bu kelime düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 18.

¹³¹ 4894/12, 69a, str. 18; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121. (ضد الذي): 868/8, 112b, str. 14-15; *ilk tabkik*, s. 148. (ضدها ما): 4829/28, 119b, str. 14; 4894/100, 479a, str. 15. (ضد ما): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.

¹³² 4894/12, 69a, str. 18, *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. Bu kelime düşmüştür: 868/8, 112b, str. 16; *ilk tabkik*, s. 148; 4829/28, 119b, str. 14; 4894/100, 479a, str. 15.

¹³³ 868/8, 112b, str. 16; *ilk tabkik*, s. 148, *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 4829/28, 119b, str. 15; 4894/100, 479a, str. 15; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. Bu kelime düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 18.

¹³⁴ 4894/12, 69a, str. 19; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; 868/8, 112b, str. 16; *ilk tabkik*, s. 148. (عليه هو الزيادة يعودنا فعل ما يصدر عن الناقص وإن كان صادفناها عليه): 4829/28, 119b, str. 15; 4894/100, 479a, str. 16.

(مما عليه هو الزيادة، تعودنا فعل ما يصدر عن الناقص وإلا كان ما صادفناها عليه): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.

¹³⁵ 4829/28, 119b, str. 17; 4894/100, 479a, str. 18; *Âsî'nin tabkiki*, s. 121; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. 868/8, 113a, str. 2; *ilk tabkik*, s. 148. "تقلبناها": 4894/12, 69a, str. 20.

(رأينا أنفسنا)¹³⁶ مالت إلى الزيادة جذبناها إلى نقصان؛ وإذا مالت إلى النقصان جذبناها إلى الزيادة إلى أن تبلغ الوسط أو تقاربه.

(وينبغي أن نعلم أن الأنفس)¹³⁷ الإنسانية ليس فعلها (الذي يختص بها)¹³⁸ إدراك المعقولات فقط، بل لها بمشاركة البدن أفعال أخرى تحصل، وبسببها لها سعادات؛ وذلك إن¹³⁹ كانت تلك الأفعال سابقة إلى العدالة. ومعنى العدالة أن تتوسط النفس بين الأخلاق المتضادة فيما تشتهي (ولا تشتهي)¹⁴⁰، وفيما تغضب ولا تغضب، وفيما تدبر (به الحياة ولا تدبر)¹⁴¹.

والخلق هيئة تجذب¹⁴² النفس الناطقة من جهة (انقيادها للبدن)¹⁴³ (وغير انقيادها له)¹⁴⁴. فإن العلاقة التي بين النفس والبدن توجب بينهما فعلا وانفعالا، والبدن بالقوى¹⁴⁵ البدنية يقتضي أموراً،

¹³⁶ 4894/12, 69a, str. 20; *Ásí'nin tabkiki*, s. 122; 4829/28, 119b, str. 17; 4894/100, 479a, str. 18; 868/8, 113a, str. 2-3; *ilk tabkik*, s. 148. Paragraf içi metin düşmüştür: *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.

¹³⁷ 4894/12, 69a, str. 22; 868/8, 113a, str. 6; *ilk tabkik*, s. 148; 4829/28, 119b, str. 18; 4894/100, 479a, str. 19. (وينبغي أن نعلم أن النفس): *Ásí'nin tabkiki*, s. 122.

(وينبغي أن يقال: النفس): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375.

¹³⁸ 4894/12, 69a, str. 22; *Ásí'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113a, str. 6; *ilk tabkik*, s. 148. (فعل مختص): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 375. (الذي يختصها): 4829/28, 119b, str. 18-19; 4894/100, 479a, str. 20.

¹³⁹ 4894/12, 69a, str. 23; *Ásí'nin tabkiki*, s. 122; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. "إذا": 868/8, 113a, str. 9; *ilk tabkik*, s. 149; 4829/28, 119b, str. 19; 4894/100, 479a, str. 21.

¹⁴⁰ 4894/12, 69a, str. 24; *Ásí'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113a, str. 11; *ilk tabkik*, s. 149; 4894/100, 479a, str. 22; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. Paragraf içi metin düşmüştür: 4829/28, 119b, str. 20.

¹⁴¹ 868/8, 113a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 149. (بها الحياة ولا يدبر): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. (بها الحياة ولا يزيد): 4829/28, 119b, str. 21; 4894/100, 479a, str. 22. (ولا تدبر): 4894/12, 69a, str. 25; *Ásí'nin tabkiki*, s. 122.

¹⁴² 4894/12, 69a, str. 25; *Ásí'nin tabkiki*, s. 122. "تحدث": 868/8, 113a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 149; 4829/28, 119b, str. 21; 4894/100, 479a, str. 22; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁴³ 868/8, 113a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 149; 4829/28, 119b, str. 21; 4894/100, 479a, str. 23. (اعتمادها للبدن): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. (انقيادها له): 4894/12, 69a, str. 25; *Ásí'nin tabkiki*, s. 122.

(والنفس بالقوة¹⁴⁶ العقلية تقتضي أموراً)¹⁴⁷ مضادة¹⁴⁸ لكثير منها. فتارة تحمل النفس¹⁴⁹ على البدن فتقهره، وتارة تسلم البدن (فيمضي في فعله)¹⁵⁰. فإذا تكرر تسليمها له حدث من ذلك (في النفس)¹⁵¹ هيئة إذعانية للبدن حتى يعسر عليها بعد ذلك ما كان لا يعسر (من قبل من)¹⁵² ممانعة¹⁵³، وكفه عن حركته¹⁵⁴. وإذا تكرر قمعها له حدث منه في النفس هيئة استعلائية¹⁵⁵ عالية يسهل عليها بذلك من

¹⁴⁴ 868/8, 113a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 149; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 4829/28, 119b, str. 21-22; 4894/100, 479a, str. 23. (وغير انمائها له): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. Paragraf içi metin düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 25.

¹⁴⁵ 868/8, 113a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 149; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 4829/28, 119b, str. 22; 4894/100, 479a, str. 24; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. “بالقوة”: 4894/12, 69a, str. 26.

¹⁴⁶ 4894/12, 69a, str. 26; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 149. “بالقوى”: 4829/28, 119b, str. 23; 4894/100, 479a, str. 24.

¹⁴⁷ 4894/12, 69a, str. 26-27; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113a, str. 16-17; *ilk tabkik*, s. 149; 4829/28, 119b, str. 23; 4894/100, 479a, str. 24. Paragraf içi metin düşmüştür: *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁴⁸ 4894/12, 69a, str. 27; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 149. “مضادة”: 4829/28, 119b, str. 23; 4894/100, 479a, str. 24; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁴⁹ 4894/12, 69a, str. 27; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113b, str. 1; *ilk tabkik*, s. 149; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. “البدن”: 4829/28, 119b, str. 23; 4894/100, 479a, str. 25.

¹⁵⁰ 868/8, 113b, str. 2; *ilk tabkik*, s. 149; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122. (فيمضي البدن في فعله): 4829/28, 119b, str. 24; 4894/100, 479a, str. 25. (في فعله): 4894/12, 69a, str. 27. Paragraf içi metin düşmüştür: *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁵¹ 4894/12, 69a, str. 28; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 4829/28, 119b, str. 24; 4894/100, 479a, str. 26; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. Parantez içindeki metin düşmüştür: 868/8, 113b, str. 3; *ilk tabkik*, s. 149.

¹⁵² 4894/12, 69a, str. 29; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122. (قبل من): 868/8, 113b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 149; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. (عليها قبل): 4829/28, 119b, str. 25; 4894/100, 479a, str. 26.

¹⁵³ 4894/12, 69a, str. 29; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122. “ممانعته”: 868/8, 113b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 149; 4829/28, 119b, str. 25; 4894/100, 479a, str. 26; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁵⁴ 4894/12, 69a, str. 29; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113b, str. 5; *ilk tabkik*, s. 149; 4829/28, 119b, str. 25; 4894/100, 479a, str. 27. (حركته. فيمضي البدن في فعله): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁵⁵ 868/8, 113b, str. 6; *ilk tabkik*, s. 149; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 4894/100, 479a, str. 26; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. Bu kelime düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 29; 4829/28, 119b, str. 25.

مفارقة¹⁵⁶ البدن فيما يميل إليه¹⁵⁷ ما كان لا يسهل قبل¹⁵⁸؛ وإنما (تقوم هيئة)¹⁵⁹ الإذعان وقوع أفعال من طرف¹⁶⁰ واحد في النقص والإفراط، وتقع¹⁶¹ هيئة الاستعلاء بأن تجري الأفعال على التوسط، فسعادة النفس في كمال ذاتها من الجهة التي تخصصها هو صيرورتها¹⁶² عالما عقليا، وسعادتها من جهة العلاقة التي بينها وبين البدن أن يكون لها الهيئة الاستعلائية.

فالواجب أن نطلب الاستكمال بأن نتصور نسبة الأمور إلى الموجودات المفارقة فتستعد بذلك للاستكمال الأكمل عند المفارقة، وأن¹⁶³ نحتال في أن لا يتعلق بالنفس هيئة بدنية، وذلك أن تستعمل هذه القوى على التوسط: أما الشهوة فعلى سيرة العفة¹⁶⁴، وأما الغضب فعلى سيرة الشجاعة. فمن

¹⁵⁶ 868/8, 113b, str. 7; *ilk tabkik*, s. 149; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122. (معاوقة): 4894/12, 69a, str. 30; 4829/28, 119b, str. 26; 4894/100, 479a, str. 27; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁵⁷ 4894/12, 69a, str. 30; 4829/28, 119b, str. 26; 4894/100, 479a, str. 28; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. Bu kelime düşmüştür: 868/8, 113b, str. 7; *ilk tabkik*, s. 149; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122.

¹⁵⁸ 4894/12, 69a, str. 30; 4829/28, 119b, str. 26; 4894/100, 479a, str. 28; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. Bu kelime düşmüştür: 868/8, 113b, str. 7; *ilk tabkik*, s. 149.

¹⁵⁹ 4894/12, 69a, str. 30; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113b, str. 8; *ilk tabkik*, s. 149. (يصدر منه): 4829/28, 119b, str. 26; 4894/100, 479a, str. 28. (يقدر منه): *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁶⁰ 4894/12, 69a, str. 31; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 868/8, 113b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 149; 4829/28, 119b, str. 27; 4894/100, 479a, str. 28. "طرق": *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁶¹ 4894/12, 69a, str. 31; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 4829/28, 119b, str. 27; 4894/100, 479a, str. 29 | *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. (ويقوم): 868/8, 113b, str. 9; *ilk tabkik*, s. 149.

¹⁶² 868/8, 113b, str. 12; *ilk tabkik*, s. 149; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. (ضرورتها): 4894/12, 69a, str. 32; 4829/28, 119b, str. 28; 4894/100, 479a, str. 30.

¹⁶³ 868/8, 113b, str. 17; *ilk tabkik*, s. 150; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 4829/28, 119b, str. 30; 4894/100, 479b, str. 1; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. Bu edat düşmüştür: 4894/12, 69a, str. 34.

¹⁶⁴ 4894/12, 69a, str. 35; *Âsî'nin tabkiki*, s. 122; 4829/28, 119b, str. 31; 4894/100, 479b, str. 2; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. (العله): 868/8, 114a, str. 2; *ilk tabkik*, s. 150.

فارق وهو على هذه الجملة اندرج في اللذة الأبدية وانطبعت¹⁶⁵ فيه هيئة الكمال¹⁶⁶ الذي لا يتغير، مشاهدا فيه الحق الأول وما يترتب بعده؛ وكل ذلك متصور في ذاته وهو كمال ذاته من حيث (69a) هو النفس الناطقة، وهو الملتد¹⁶⁷ الحقيقي وإن لم يشعر (به في البدن)¹⁶⁸. وبعبارة أخرى إن السعادة الإنسانية لا تتم إلا بإصلاح الجزء¹⁶⁹ العملي من النفس، وذلك بأن تحصل ملكة التوسط بين الخلقين الضدين.

أما القوى الحيوانية فبأن تحصل فيها هيئة [الإذعان، وأما القوى الناطقة (فبأن تحصل)¹⁷⁰ فيها]¹⁷¹ هيئة الاستعلاء والانفعال. وإذا قويت القوى¹⁷² الحيوانية وحصلت¹⁷³ لها ملكة استعلائية

¹⁶⁵ 4894/12, 69a, str. 36; 868/8, 114a, str. 4; *ilk tabkik*, s. 150; 4829/28, 119b, str. 32; 4894/100, 479b, str. 3; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376. "وانطبقت": *Âsî'nin tabkiki*, s. 123.

¹⁶⁶ 4894/12, 69a, str. 36; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123. "الحمال": 868/8, 114a, str. 5; *ilk tabkik*, s. 150; 4829/28, 119b, str. 32; 4894/100, 479b, str. 3; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 376.

¹⁶⁷ 868/8, 114a, str. 8; *ilk tabkik*, s. 150; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123. "الملتد": *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377. "الملك": 4894/12, 69b, str. 1. "الله": 4829/28, 119b, str. 33; 4894/100, 479b, str. 4.

¹⁶⁸ 4894/12, 69b, str. 1; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 4829/28, 119b, str. 33; 4894/100, 479b, str. 4; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377. "بالبدن": 868/8, 114a, str. 8; *ilk tabkik*, s. 150.

¹⁶⁹ 4894/12, 69b, str. 2; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114a, str. 10; *ilk tabkik*, s. 150; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377. "الخير": 4829/28, 119b, str. 34; 4894/100, 479b, str. 5.

¹⁷⁰ 4894/12, 69b, str. 3; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114a, str. 13; *ilk tabkik*, s. 150. Paragraf içi metin, 4829/28, 119b, str. 35 ve 4894/100, 479b, str. 6'da düşmüştür.

¹⁷¹ 4894/12, 69b, str. 3; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114a, str. 12-13; *ilk tabkik*, s. 150; 4829/28, 119b, str. 35; 4894/100, 479b, str. 6. Köşeli parantez içi metin düşmüştür: *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁷² 4894/12, 69b, str. 4; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114a, str. 14; *ilk tabkik*, s. 150. "القوة": 4829/28, 120a, str. 1; 4894/100, 479b, str. 7; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁷³ 868/8, 114a, str. 15; *ilk tabkik*, s. 150; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123. "وحصل": 4894/12, 69b, str. 4; 4829/28, 120a, str. 1; 4894/100, 479b, str. 7; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377.

حدث في النفس الناطقة (هيئة إذعانية)¹⁷⁴ وأثر انفعالي ورسخ¹⁷⁵ في النفس الناطقة. ومن شأنها أن تجعلها قوية¹⁷⁶ العلاقة مع البدن شديدة الانصراف¹⁷⁷ إليه.

وأما ملكة التوسط فالمراد (منها البراءة عن)¹⁷⁸ الهيئات الانقيادية وتبقيّة¹⁷⁹ النفس الناطقة على جبلتها¹⁸⁰ مع إفادة هيئة¹⁸¹ الاستعلاء والتنزه¹⁸²، وذلك غير مضاد لجوهرها ولا مائل بها إلى جهة

¹⁷⁴ 4829/28, 120a, str. 1; 4894/100, 479b, str. 7. (هيئة): 4894/12, 69b, str. 4; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114a, str. 16; *ilk tabkik*, s. 150. (إذعانية): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁷⁵ 868/8, 114a, str. 17; *ilk tabkik*, s. 150; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123. "قد رسخ": 4894/12, 69b, str. 5; 4829/28, 120a, str. 2; 4894/100, 479b, str. 7-8; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁷⁶ 4894/12, 69b, str. 5; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 1; *ilk tabkik*, s. 150. "قوى": 4829/28, 120a, str. 2; 4894/100, 479b, str. 8. Bu kelime düşmüştür: *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁷⁷ 4894/12, 69b, str. 5; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 1; *ilk tabkik*, s. 150; 4829/28, 120a, str. 2; 4894/100, 479b, str. 8. (لا نصا لانصراف): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁷⁸ 4894/12, 69b, str. 6; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123. (منها البرية عن): 4829/28, 120a, str. 3; 4894/100, 479b, str. 9. (منه التنزيه عن): 868/8, 114b, str. 2-3; *ilk tabkik*, s. 150.

(منها التنزيه عن): *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁷⁹ 4894/12, 69b, str. 6; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 3; *ilk tabkik*, s. 150. "وتبقيّة": 4829/28, 120a, str. 3; 4894/100, 479b, str. 9. "وتبقيّة": *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377.

¹⁸⁰ 4894/12, 69b, str. 6; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 150; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377. "جبلتها": 4829/28, 120a, str. 3; 4894/100, 479b, str. 9.

¹⁸¹ 4894/12, 69b, str. 7; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 4; *ilk tabkik*, s. 150; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377. "هذه": 4829/28, 120a, str. 3; 4894/100, 479b, str. 9.

¹⁸² 4894/12, 69b, str. 7; 4829/28, 120a, str. 3; 4894/100, 479b, str. 9. "والتنزيه": 868/8, 114b, str. 2; *ilk tabkik*, s. 150; *Āsī'nin tabkiki*, s. 123; *Şemseddīn'in tabkiki*, s. 377.

البدن بل عن¹⁸³ جهته. فإذا فارقت وفيها¹⁸⁴ الملكة الحاصلة بسبب الاتصال بالبدن كانت قريبة النسبة¹⁸⁵ من حالها (وهي فيه)¹⁸⁶، ولهذا الكلام تمام ذكر في موضعه* (والسلام).

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين. تمت¹⁸⁷ ♦ بعون الله.*

¹⁸³ 4894/12, 69b, str. 7; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 6; *ilk tabkik*, s. 150; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377. "على": 4829/28, 120a, str. 4; 4894/100, 479b, str. 10.

¹⁸⁴ 4894/12, 69b, str. 8; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 7; *ilk tabkik*, s. 150; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377. "ومنها": 4829/28, 120a, str. 4; 4894/100, 479b, str. 10.

¹⁸⁵ 4894/12, 69b, str. 8; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 8; *ilk tabkik*, s. 151. *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377. "النسبة": 4829/28, 120a, str. 5; 4894/100, 479b, str. 11.

¹⁸⁶ 4894/12, 69b, str. 8; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123; 868/8, 114b, str. 8; *ilk tabkik*, s. 151; 4829/28, 120a, str. 5; 4894/100, 479b, str. 11. "وفية": *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377.

* *Risâle fî'l-Birr ve'l-ism* içindeki *Risâle fî 'ilmi'l-ablâk* ile örtüşen metnin bittiği noktadır. Karşılaştırmak için bkz. 4829/28, 120a, str. 5; 4894/100, 479b, str. 11.

¹⁸⁷ 4894/12, 69b, str. 9; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123.

(والحمد لله ملهم الصواب وصلاته وسلامه على محمد النبي وآله وأصحابه خير الأصحاب. تم.) 868/8, 114b, str. 10-14; *ilk tabkik*, s. 151.

Şemseddîn'in tabkiki: (والحمد لله ملهم الصواب وصلاته وسلامه على محمد وآله وصحبه خير الأصحاب. تمت الرسالة.) *tabkiki*, s. 377.

♦ Risale tamamlandı: 868/8, 114b, str. 14; *ilk tabkik*, s. 151; *Şemseddîn'in tabkiki*, s. 377.

* Risale tamamlandı: 4894/12, 69b, str. 9; *Âsî'nin tabkiki*, s. 123.

Ahlâk İlmi Risalesi*

Rahmân Rahîm olan Allah'ın adıyla,

Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdillâh b. Sînâ (r.a.) ahlâk konusunda der ki:

Nefsinin durumuna özen gösteren, faziletlerin neler olduğunu tanımayı seven, nefsini arındırmak için onun bu faziletlerle nasıl donanacağını arzu eden; [ayrıca] reziletlerin nelerden ibaret olduğunu ve nefsini bunlardan temizlemek için onu nasıl koruyacağını bilmek isteyen ve en faziletli hayatı seçen kimse, kâmil insan olmanın hakkını yerine getirmiş ve böylece dünya ve âhiret mutluluğuna hazırlanmış olur. İmdi, bu kimsenin yapması gereken şey, İlimlerin Sayımı kitaplarında belirtilen her ilmi tahsil ederek teorik düşünme gücünü olgunlaştırması; ayrıca, temeli iffet, cesaret, hikmet ve her faziletin kendisiyle bir şekilde ilişkili bulunan adaletten ibaret faziletlerle de eyleme yönelik gücünü geliştirmesi ve bunların karşıtı olan reziletlerden de kaçınmasıdır.

İffet, şehvet gücü; cesaret, öfke gücü ve hikmet, ayırt etme (**temyîz**) gücüyle ilgilidir. Adalet ise her faziletin esas ve alt bölümlerinin toplamından ibaret olup diğer faziletler onun türü veya birleşimi gibidir. Bu faziletlerin alt bölümlerinden olan cömertlik ve kanaatkârlık şehvet gücüyle ilgilidir. Sabır, yumuşak huyluluk, saygınlık, iffet, bağışlama, affetme, yüce ruhluluk, sır saklama gibi faziletler öfke gücüne bağlıdır. Hikmet, belâgat, kıvrak zeka, doğru görüş, temkinli olma, doğruluk, vefa, merhamet, haya, sevgi, yüksek ideal, ahde vefa göstermek ve alçak gönüllülük de [ayırt etme gücüne bağlı faziletlerdir].

Cömertlik ve kanaatkarlık şehvet gücüyle ilgilidir. Sabır, yumuşak huyluluk ve bu benzerleri olan saygınlık, affetme, bağışlama, yüce ruhluluk, sır saklama öfke gücüne bağlı faziletlerdir. Hikmet, belâgat, kıvrak zeka, doğru görüş, temkinli olma, doğruluk, vefa, merhamet, haya, yüksek ideal, ahde vefa göstermek ve alçak gönüllülük gibi faziletler yine ayırt etme gücüyle ilgilidir.

---

* Çeviride önemli katkılarından dolayı Sayın Hocam Prof. Dr. Mahmut Kaya'ya saygılarımla teşekkür ederim.

İffet: Şehvet gücünün faziletlerinden biri iffettir. Bu, yiyecek, içecek ve cinsel istek gibi duyuşal şehvetlere karşı açgözlülüğü kontrol altına alman ve bu tür arzulara sağlıklı düşünerek egemen olmandır.

Kanaatkârlık: Geçimini sağlama ve bedeninin besin ihtiyacını karşılamamanın ötesine geçmemek için kendine hakim olman ve başkasında gördüğün fazla şeylere göz dikmemendir.

Cömertlik: Hemcinslerinin ihtiyacını karşılama hususunda, malından gönül rahatlığıyla harcama yapmaya ve paylaşılması mümkün olan şeyleri paylaşmaya kendini alıştırmandır.

Cesaret: Öfke gücüne ilişkin faziletlerden olan cesaret; insanın başına gelebilecek olumsuzluklara karşı koyma, namusunu ve başka değerleri savunma hususunda karşılaşıacağı acılara aldırılmamaktır.

Sabır: İnsanın başına gelen ıstırabı metanetle karşılayarak gücünü kontrol etmesi; aklının kararıyla insanı kendine yönelten arzu sevgisinin üstesinden gelmesi ve yine aklının kararıyla durumu ters-yüz etmekten aşırılığınan kaçınmasıdır.

Yumuşak huyluluk: Kötülüğü kendisine dokunan bir kişiye karşı aşırı tepki göstermeyerek kendine hakim olmaktır. Bu durum saygınlık, bağışlama, affetme, kendine hakim olma, tahammül etme, sebat etme ve öfkeyi yenme olarak da adlandırılabilir.

Yüce ruhluluk: İnsanın başına önemli işler geldiği ve kalbi heyecanla çarptığında, şaşkınlığa ve paniklemeye düşmeyip soğukkanlılığını koruyarak o konuda gerekli olanı yapmaktır. Bu, geniş yüreklilik olarak da adlandırılır.

Sır saklamak: İnsandaki konuşma yetisini kontrol edip içinde sakladığı ve dışa vurulduğunda zararlı olacak bir sırrın ifşası veya zamanından önce açıklanmasıdır.

İlim: Ayırt etme gücünün en değerli fazileti olan ilim, insan aklının kavraması mümkün olan şeyleri hiç bir hata ve eksikliğe düşmeden kavramasıdır. Eğer bu, kesin bilgi ve gerçek kanıta dayanıyorsa hikmet olarak adlandırılır.

Belâgat: Tahayyül edilen veya akledilen kavramların muhataba aktarılması gerektiğinde bu bilgileri güzel bir üslupla dile getirmektir.

Zeka ve güçlü sezgi: Bu, duyu verilerinin anlamlarının mahiyetini çok hızlı kavrayan bir güçtür.

Doğru görüş: Hakkında kesin görüş bulunmayan bir konuda doğruyu buluncaya kadar olayların sonucunu iyi düşünmek ve doğruya ulaşmak için yapılaması gerekeni iyi yapmaktır.

Temkinli olmak: Ortaya çıkan olaylar karşısında mümkün olduğunca zararlı olandan uzak durup huzur ve güvenliği elde edecek çalışmayı yapmaktır.

Doğruluk: Duygu ve düşünceyi ifadede bir alet durumundaki dilin söylediklerinin gerçeğe örtüşmesidir. Yani içindekini dilinin ve dilindekini içindekinin yalanlamaması durumudur. Aksi takdirde olaylar ters yüz edilmiş ve yapılması gereken hükümler iptal edilmiş olur.

Vefa: Kişinin üstlendiği şeyin devamını getirmesi ve sözünde durmasıdır.

Merhamet: Bir acı yaşayan veya başına olumsuz bir şey gelen kişiye şefkatli davranmaktır.

Haya: İşlendiği takdirde birtakım çirkinliklere yol açacağı düşüncesiyle ruhun yapılan çirkinlikleri reddetmesidir.

Yüksek ideal: Fazileti ve şerefi arttıracak şeyleri elde etmekle yetinmeyip daha değerli ve daha önemli olana yükselmeyi gaye edinmektir.

Ahde vefa göstermek: Birbirleriyle tanış-biliş olanların aralarındaki yakınlık ve dostlukların korunması ve anıların yaşatılmasından ibarettir.

Alçak gönüllülük: Hemcinslerine karşı böbürlenene ve sahip olduğu bedeni veya ruhi meziyetlerle kendini beğenmiş birine karşı, insanın doğuştan birtakım zaaf ve eksik tabiatta yaratıldığını bilen kimsenin, bu bilgiyle ona engel olmasıdır.

Bu faziletler ve bunların hangi güçlerle ilişkili oldukları kısaca anlatıldı. Fazilet veya rezilet olarak sayılan ahlâkın ve nefsânî güçlerin nelerden ibaret olduğunun belirlenmesi ise ayrı bir konudur. Aynı şekilde söz konusu faziletlerin belirlenmesi ve her birinin belirlenmesi hususunda din bilginlerinden yararlanılır. Bu konuda insanın yapması gereken şey, bu faziletleri elde etmek ve bunların karşıtı olan reziletlerden kaçınmaktır. Zaten faziletlerin çoğu, [iki aşırı uç sayılan] rezilliklere nispetle orta

[dengeli] yerde olmaktır. Bir başka deyişle fazilet, ifrat ve tefrit denilen iki rezilliğin ortasıdır. [Meselâ:]

İffet: Aşırı şehvet düşkünlüğü ve benzeri reziletlerle duygusuzluk ve isteksizlik arasında orta bir davranış şeklidir.

Cömertlik: İsrâf ile cimrilik arasında orta tutumdur.

Adalet: Zulüm etme ile zulme uğrama arasında orta bir davranıştır.

Kanaatkârlık: Aç gözlülük ile kendine yetecek kadarını bile küçümseme arasında orta bir tavidir.

Cesaret: Korkaklık ile saldırganlık arasında orta bir davranış biçimidir.

Söz konusu bu faziletlerin zıttı olup sakınılması gereken rezilliklerden bazıları şunlardır: Kıskançlık, kin, yumuşak huyluluğun karşıtı olan intikam, müstehcenlik, kötü söz söylemek, açık saçık konuşmak, sövmek, gıybet etmek, söz taşımak, koğuculuk, yalan söylemek, sabrın karşıtı olan tahammülsüzlük, sıkıntılı olmak, yüce ruhluluğun karşıtı olan sır tutamamadır. Ayırt etme gücüne ilişkin faziletlerin en büyüğü olan ilme zıt, kusurların en büyüğü rezillik olan cehalet, belâgat karşıtı olan tutukluluk, zekâ ve güçlü sezgi gücünün karşıtı olan budalalık, temkinlilik karşıtı olan âcizlik, vefasızlık, ihanet, merhamet karşıtı olan katı yüreklilik, yüzsüzlük, bayağılık, sözünde durmama, vurdum duymazlık, hakkı olmadığı şeyle övünme, kibir ve adaletin karşıtı olan zulüm.

Faziletlerin nasıl elde edileceği ve rezilliklerden nasıl korunulacağı gibi hususlar kendi yerinde açıklanmış olup burada sözü uzatmaya gerek yoktur. Bu konudaki temel ilke; her insanı doğuştan güzellikleri yapma yetisine sahip olduğu gibi çirkinlikleri de yapma yetisine sahip olduğunu bilmendir. İyisi olsun kötüsü olsun bütünüyle ahlâk, kazanılan bir şeydir. Bu nedenle, kazanılmış ahlâkı olmayan bir insanın ahlâk edinmesi veya kendisindeki kazanılmış ahlâkı, iradesini kullanmak suretiyle bu ahlâkın tam da tersine dönüştürmesi mümkündür. Alışkanlıkla edindiği bir ahlâktan vazgeçmesi mümkündür. Kendisindeki kazanılmış bir ahlâk olmayan kişinin güzel bir ahlâk elde etmesini veya kendinde bulunan bir ahlâkı değiştirmesini sağlayan şey, alışkanlıktır. Alışkanlık derken, uzun zaman, sık aralıklarla bir şeyi tekrar tekrar yapmayı kastediyorum. Çünkü güzel ahlâk da kötü ahlâk da bir şeyi tekrarlamak suretiyle kazanılır. Bu

durumda, alışkanlıkların alışkanlık haline gelmesiyle güzel ahlâkın bizde oluşacağını söylememiz gerekir. Bu da, iyi ahlâklı kişilerin yaptıkları davranışları alışkanlık edinmekleedir. Benzer biçimde, daha başlangıçta kötü ahlâklı kişilerin yaptıkları davranışlar alışkanlık edinildiğinde bu alışkanlıklar bizde kötü ahlâkı meydana getirir. Aynı durum zanaat edinmede de böyledir. Mesela usta bir marangozun yanında çalışıp onun yaptıklarını alışkanlık haline getiren başarılı, beceriksiz marangozun yanında çalışıp onu taklit eden insan başarısız bir marangoz olur.

Ahlâkın alışkanlıkla elde edileceğinin bir başka kanıtını değerli ve başarılı siyaset adamlarında görmekteyiz. Zira onlar yaptıkları iyi [örnek] davranışlarıyla ülkelerinin halkının iyi birer vatandaş olmalarını sağladılar. Kötü ve baskıcı siyasetçiler de bu hareketleriyle halklarının kötü insan olmalarına neden olurlar.

Bu davranışlardan hangisinin iyi olduğuna gelince, [artısı eksisi olmayan, dengeli davranış] orta yolu izlemektir. Çünkü davranışlar [aşırılıktan uzak] orta olanı izlerse güzel ahlâk kazanılmış olur. Güzel ahlâkı elde etmek için yapılması gerekeni yaptığı halde bunu başaramaz ise aynı davranışları yapmaya devam etmelidir. Şayet güzel ahlâkı elde etmeden önce bir kimsenin davranışlarında aşırılık veya eksiklik varsa o kötü ahlâk edinmiştir. Güzel ahlâk edindikten sonra da aşırılıklar devam ederse o güzelliği alır götürür. Bu durum vücut sağlığıyla ilgili durum gibidir. Sağlığa kavuşunca onu korumalı; kavuşamayınca kavuşuncaya kadar çalışmak gerekir. Sağlığı kazanmanın çaresi, tıp sanatının belirttiği üzere yeme, çalışma, istirahat ve diğer işlerde dengeli olanı yapmaktır. Eğer bu işlerde orta yol izlenirse sağlıklı değilse bile sağlığını kazanır; sağlıklı ise onu korumaya çalışmalıdır.

İnsana sağlığını kazandıran veya koruyan dengeli yaşantı, tedavi edilen bedeninin durumuna ve uygun zamana göre belirlenir. Mesela Zeyd'in bedenine göre dengeli olan sıcaklık, Amr'ın bedenine göre aşırı sayılabilir. Ayrıca bir vücuda kış mevsiminde dengeli gelen sıcaklık, yaz mevsiminde dengeli gelmeyebilir. Demek ki bir iş ve davranışın dengeliliği zaman ve mekâna göre ayarlanır.

Davranışlardaki orta tutum da böyledir; o da zaman ve mekâna göre belirlenmektedir. Ayrıca o, davranışın kimden, hangi amaçla ve nerede yapıldığına da bağlıdır. Nitekim doktor da ısıya eğilimli vücudun hararetini düşürmek suretiyle tedavi ettiği gibi vücut ısısı düşük olana da

ısını arttıracak tedaviyi uygular. Tıpkı bunun gibi kendimizi incelediğimizde ahlâkî eğilimimiz aşırıktan (ifrât) yana ise onu kısıtlayarak (tefrît) dengelemeliyiz. Şayet ahlâkî eğilimimiz eksikten yana ise dengeli olan orta tutumu buluncaya kadar onu arttırarak dengelemeliyiz. Bu konudaki yöntem; aşırılıkları karşıt davranışlarla dengelemek için onları alışkanlık haline getirinceye kadar tekrarlamaktır. Bu süreci istediğimiz yöndeki davranışları, alışkanlık haline getirinceye kadar devam ettiririz. Eğer nefsimiz ifrata eğilimliyse onu tefrit yönüne; tefrite eğilimliyse ifrata doğru tam ortayı buluncaya veya orta tutuma yaklaşıncaya kadar onu eğitiriz.

Bilmeliyiz ki, insan nefsinin [zihninin] işlevi sadece kavramları algılamakla [bilgi üretmekle] sınırlı değildir; bedenle birlikte gerçekleştireceği başka fiiller de vardır. Mutluluk o fiiller sayesinde elde edilir. Bu davranışlar adaletten yani itidalden önce gelir. Zira adaletin [itidalin] anlamı, nefsin hoşlandığı ve hoşlanmadığı, öfkelenmediği ve öfkelenmediği, hayatı yönettiği ve yönetmediği gibi birbirine zıt ahlâkî durumlarda orta yolu izlemesidir.

Ahlâk, kendisine uyma ve uymama hususunda akli cezbeden bir tutum ve davranıştır. Nefis ile beden arasındaki ilişki etki ve edilgiyi gerektirir. Bedene ait güçler bazı şeyleri gerektirirken, nefis akıl gücü sayesinde birçok konuda ona zıt şeyleri yapmayı gerektirir. Bazen nefis bedene baskın gelerek onu kontrol eder, bazen de bedenin baskısında kalarak onun istediği doğrultuda hareket eder. Eğer nefis sürekli olarak bedene boyun eğecek olursa onda bedenin isteklerine kolayca itaat eden bir oluşum ortaya çıkar ki, önceden nefse güç gelmeyen engeller güç gelmeye başlar ve artık nefis hareketlerini kontrol edemez hale gelir. Fakat nefis bedeni sürekli kontrol edecek olursa o zaman nefiste öyle yüce bir duygu ortaya çıkar ki, önceden bedeninden ayrılması kendisine güç gelirken artık kolay gelmeye başlar. Bedenin isteklerine boyun eğme durumu aşırı uçlarla ilgili fiillerde gerçekleşir. Nefisteki yüce duygu ise aşırıktan uzak orta davranışta meydana gelir. Nefsin mutluluğu kendinde gerçekleşen yetkinliktedir ki, bu da onun bilgin ve akıllı olmasıyla ilgilidir. Bedenle olan ilişkide nefsin mutluluğu ise yüce duygunun baskın gelmesiyle gerçekleşir.

Bize düşen yetkinliği talep etmektir; bu da maddeden soyut [göksel] varlıklarla [dünyadaki] olaylar arasındaki bağıntıyı düşünüp tasarlamak ve böylece nefis bedenden ayrılırken onu en mükemmel dereceye ulaşacak bir kıvama hazırlamaktır. Ayrıca bunun gerçekleşmesi

için bedene ait arzu ve isteklerin nefisle olan ilişkisini kesmenin çarelerini aramalıyız. Bu da, nefse ait güçleri dengeli kullanmakla gerçekleşir. Mesela şehvet gücü, iffetli yaşam ve öfke gücü yığıtçe yaşam tarzıyla dengelenir. Bu tarz bir hayat yaşayan kimse dünyadan ayrılırken ebedi lezzete gark olur ve o kendinde asla değişmeyen bir olgunluğa bürünür; İlk Gerçek'i [Allah'ı] ve O'ndan sonraki [yüce makamları] müşahede eder. Her ne kadar beden farkına varmasa da hakiki lezzet alan ve bütün bunları kendinde tasavvur eden ve kendi kemalinin farkına varan nefsi-nâtika denen akıldır. Başka bir deyişle insanın mutluluğu ancak nefsin amelî [pratikle ilgili] yönünün ıslahıyla tamamlanır. Bu ise iki zıt ahlâkî eğilimin ortasını bulmakla gerçekleşir.

Hayvânî güçler, nefse boyun eğdiren bir durum meydana getirirken düşünen güçler ise nefsin üstün gelmesini ve edilgin hale gelmesini sağlar. Şayet hayvânî eğilimler güçlenerek akla baskın çıkan bir yetenek kazanırsa akılda bir boyun eğme ve edilginlik durumu ortaya çıkıp yerleşir. Bu durumda nefsin, bedenî [arzularla olan] ilişkisi güçlenir ve beden onu fazlasıyla kendine bağlar. Dengeli davranış melekesi, nefsin bedenî arzulara itaat etmekten kurtulup aklın bu arzulara egemen olma ve bedenî alâkalarından soyunmayı sağlayan yapının oluşmasıyla birlikte kendi aslı yapısını koruması ve nezaheti ile üstünlüğünü göstermesidir. Bu durum nefsin özüne zıt olmadığı gibi bedenî hazlara meyletmesine değil onlardan uzaklaşmayı ifade eder. Nefsin bedenden ayrıldığı andaki durumu, bedenle birlikteki ilişkisine yakın bir durumu anımsatır. Bu konunun tamamı ait olduğu yerde anlatılmıştır vesselâm.

Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a layıktır, efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun bütün ailesine salât-u selam olsun.

Allah'ın yardımıyla bu risâle tamamlandı.